

KARADENİZ BÖLGESİ İLE MACARİSTAN KUMAN-KIPÇAK COĞRAFYASININ KARŞILAŞTIRMALI HALK İNANÇLARI

Ayşe ÖZTÜRK*

ÖZET

Kültürel değerlerin zamanla kaybolup gitmesi nedeniyle bir yörenin kültürel dokusunun tespiti önem arz etmektedir. Bu aynı zamanda o yörenin farklı coğrafyalardaki kültürel dokuyla olan ortaklığı veya farklı oluşunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte ayrı bölgelerdeki aynı toplulukların kültür bütünlüğü tarihi, siyasi ve sosyal olarak iki bölge arasında köprü kurmaktadır. Bu çalışmada, Karadeniz Bölgesi ile Macaristan Kuman-Kıpçak coğrafyasındaki halk inançları ele alınmış ve karşılaştırma yapılarak benzerlikler ve farklılıklar belirlenmeye çalışılmıştır. Elde edilen veriler, iki bölgedeki yaygın halk inanışlarında eski Türk inançlarının izlerinin yörelerdeki varlığını sunmaktadır. Macaristan'daki Kuman-Kıpçaklar, Hristiyanlığın etkisi ve Macar Devleti'nin uyguladığı kanunlar ve yasaklamalar sonucunda kültürel değerlerinin birçoğunu kaybetmiştir. Diğer taraftan her iki coğrafyaya bakıldığında özellikle de doğum ve ölüm gibi geçiş dönemlerindeki birçok inanç ve uygulamaların benzediği görülmüştür. Araştırılan bölgelerdeki güneş ile ilgili inançlar ve ritüeller, albasti, çocuklara ad verme, nazar değmemesi için yapılan uygulamalar, eşik kutsama, ölüm olduğu zaman uygulanan ritüeller, mezarlıklara önem verilmesi gibi Türklere ait doğacılık ve ruhçuluk simgeleri binlerce yıllık kökü olan bir birikimin yansımalarıdır.

Anahtar Kelimeler: Kuman-Kıpçaklar, Karadeniz, Macaristan, Kültür, İnanç.

COMPARATIVE FOLK BELIEFS FOR THE BLACK SEA REGION AND HUNGARY CUMAN-KIPCHAK GEOGRAPHY

ABSTRACT

The determination of the cultural fabric of a region is important because the cultural values disappear over time. This also reveals the partnership or differentiation of that region with the cultural fabric in different geographies. However, the cultural integrity history of the same communities in separate regions bridges the two regions politically and socially. In this study, the folk beliefs in the Black Sea Region and Hungarian Cuman-Kipchak geography are tackled and similarities and differences are tried to be determined by making a comparison. The data obtained presents the presence of traces of old Turkish beliefs in the regions in common folk beliefs in the two regions. Cuman-Kipchak in Hungary lost many of their cultural values as a result of the influence of Christianity and the laws and prohibitions implemented by the Hungarian State. On the other hand, when we look at both geographies, it is seen that many beliefs and practices are similar, especially in transitional periods such as birth and death. The natural and spirituality symbols belonging to Turks such as sun beliefs and rituals, albastia, names for children, practices for not touching the evil eye, threshold blessing, rituals applied when death occurs, and cemeteries are reflections of a thousand-year-old accumulation.

Keywords: Cuman-Kipchaks, Black Sea, Hungary, Culture, Faith.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 20.05.2020; Yayına Kabul Tarihi: 01.06.2020

* Uzman; Genel Türk Tarihi, SAMSUN;

ORCID: 0000-0001-7258-2327, E-posta: ayseozturk2030@hotmail.com

Giriş

Kuman-Kıpçaklar, çeşitli özellikleri ile diğer Türk boylarından ayrılmaktadır. Onların en belirgin özelliklerinden birisi, Türkler içerisinde sarışın, mavi gözlü tek topluluk olmalarıdır (Tellioğlu 2015: 60). Kuman-Kıpçakları Macarlar “Kun”, Bizans ve Latinler “Kumanos, Komani, Comanus”, Ruslar “Polovets”, Almanlar “Falben” ve Ermeniler “Khardes” gibi isimlerle anılmışlardır. Bu isimlerin ortak anlamı solgun, sarı, sarımsı, sarışıdır (Yücel 2002: 420). Kuman-Kıpçaklar Altaylardan Anadolu ve Balkanlara, Rus bozkırlarından Kuzey Afrika’ya kadar olan geniş bir coğrafyada siyasi ve kültürel açıdan derin izler bırakmıştır (Çoğ 2015: 58). Doğu Avrupa bozkırlarında yaşayan Kuman-Kıpçaklar ve Macar Krallığı arasındaki ilişki Kuman-Kıpçakların Macaristan’a yerleşmesinden çok daha önce başlamıştır. Bu ilişkide tarafların bazen düşman oldukları bazen de aynı ittifak içinde yer aldıkları görülmektedir (Nagy 2013a: 159).

Kuman-Kıpçakların Macaristan’a akını 1091 yılında meydana gelmiştir ve amaçları toprak işgali değildir (Kafesoğlu 2011: 182). Kuman-Kıpçaklar 1237 yılından itibaren Moğol akını ile Avrupa’ya göç etmeye başlamışlardır. Özellikle 1240-1241 yılları Moğolların Rus ve Kıpçak topraklarına akın ettiği yıllardır. Bunun üzerine Kuman-Kıpçakların bir kısmı Macaristan’a gitmiş ve Macar Kralı II. Stefan (İstvan) tarafından kabul edilmişlerdir. Kral IV. Bela (1235-1270) döneminde başka Kumanlar da gelerek Macaristan’a yerleşmişlerdir (Yücel 2011: 727). 1238 yılında Moğol akınları başlayınca Bağbuğ Köten idaresinde kırk bin kişilik bir Kuman grubu 1239 yılında Macaristan’a gelmiştir. Kralın tabiiyetinde bulunmak ve Hristiyanlığı kabul etmek koşuluyla Macaristan’a sığınmışlar¹ ve Tuna ile Tisa arasına iskân edilmişlerdir (Nagy 2013a: 159). Gelenlerin hepsi Hristiyanlığı kabul etmiştir (Yücel 2011: 727).

Kuman-Kıpçakların göçebe yaşayış tarzının yerleşik Macarları rahatsız etmesi ve onların Moğollarla ittifak yaptıkları şeklinde haber yayılması ile birlikte olaylar çıkmış ve Köten öldürülmüştür. Bunun üzerine Kuman-Kıpçak halkı Macar topraklarını terk ederek Bulgar topraklarına gitmiştir (Nagy 2013a: 160). Böylece askeri yönden zayıflayan Macar ordusu Moğollar karşısında büyük bir yenilgi almıştır. Macar Kralı IV. Bela, Kumanları geri çağırılmış (Şahin 2017: 186) ve onlar da Köten’in bağlı olduğu Terteroba ailesi hariç geri dönmüşlerdir. IV. Bela, Kumanları kendine bağlamak için oğlu V. Etien’i, Kuman Han’ın kızıyla evlendirmiştir (Yücel 2011: 727-728).

Kuman-Kıpçaklar 1279 yılında Macar kralı tarafından yürürlüğe konulan Kuman Kanunu uyarınca Tuna-Tisa Nehri arasına, Köröş-Maros Nehri kenarına ve Büyük Macar Ovası’nın günümüzdeki Büyük Kumanistan topraklarına yerleşmişlerdir. Buna rağmen göçebe olarak yaşamışlar ve XVI. yüzyıla gelindiğinde eski hayat biçimini terk ederek yerleşik hayata geçmişlerdir. Kumanların hakları, Kuman Kanunu ile güvence altına alınmış olup bu özel haklar, otonomi hakkı ile birlikte XIX. yüzyılın ortalarına kadar yürürlükte kalmıştır. Yavaş yavaş asimile olmaya başlamakla birlikte, hayat biçimlerinde Doğuya özgü özellikleri yani Atlı Göçebe Bozkır Kültürünü uzun süre muhafaza

---

¹ “Transilvanya’da Nagyvarad rahibi ve Moğol akınlarına Macar Krallığı’nda şahit olan İtalyan vakanüvis Rogerius, “Carmen Miserabile (Acıklı Şarkı)” adlı eserinde bu olaydan bahsetmektedir. “Kral muazzam bir ihtişamla ta ülkenin sınırına, Köten’i karşılamaya gitti. Ona ve adamlarına öyle olağanüstü bir şeref verdi ve büyük bir saygı gösterdi ki bu ülkenin insanları akılları erdiğinden beri böyle bir şey ne yapmıştır ne de işitmiştir. Sonunda büyük bir yığılma olması yüzünden ve o yerde rahat ikamet edemeyecekleri için çünkü bu halk sert ve yabaniydi ve buyruk altına girmek nedir bilmezdi. Macarlara zarar vermesin ve onlar da bunlardan mağdur olmasın diye kral, onları ülkenin merkezine götürmesi ve her birinin söylendiği gibi hizmetçilerin dışında yaklaşık kırk bin kişiydiler, masrafının karşılanması için kendi adamlarından birini onların yanına kattı” (Korkmaz 2016: 19-20).

etmişlerdir. Bunda en önemli etken Kumanların kapalı bir topluluk olarak yaşamaları olmuştur (Bartha 2019: 250). Bu nedenler, Kuman dilindeki özellikle coğrafi adların, özel adların, hayvancılıkla ilgili kelimeler ile örf ve adetlerinin büyük bölümünün bu zamana kadar muhafaza edilmesini sağlamıştır.²

Macaristan'da Kumanların günümüzde yaşadıkları başlıca iki bölge bulunmaktadır. Bunlardan biri Büyük Kumanlık sahasının da dâhil olduğu Jász-Nagykun-Szolnok, diğeri Küçük Kumanlık sahasının bulunduğu Bács-Kiskun bölgesidir. Jász-Nagykun-Szolnok bölgesi Macaristan'ın doğu topraklarının iç kısmında bulunmaktadır. Bács-Kiskun bölgesi ise Macaristan'ın en büyük alana sahip olan bölgesidir (Vardan 2018a: 317). Macaristan'da yaşayan Kumanlar, kendi kimliklerini unutmamışlardır ve kimlikleri sorulunca "Kun" yani "Kumanım" demektelerdir.³ Günümüzde Macaristan'da yaşayan Kumanlar, köklerinin Türkistan sahasına, Göktürkler ve Türgişlere uzandığı görüşünü savunmaktadır (Vardan 2018a: 69).

Kuman-Kıpçakların göç ettiği yerlerden birisi de Karadeniz Bölgesi'dir. Kuman-Kıpçakların M.Ö. 336 yılında Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yer aldıkları hakkında bilgiler vardır (Gürcistan Tarihi, 2003). Bununla birlikte bu bilgiyi veren Leonti Mroveli'nin yaşadığı dönemde, bildiği "Kıpçak" adını zaman farkı gözetmeksizin anakronik olarak kaydettiği belirtilmektedir (Patacı 2016: 16-17). Doğu Karadeniz bölgesindeki Kuman-Kıpçak yerleşimine bakıldığında bunun üç aşamalı olarak gerçekleştiği görülmektedir. Birinci aşamada Gürcü Kralı IV. David (1089-1125)'in derebeylerin gücünü kırmak ve Selçukluları ülkesinden uzaklaştırmak amacıyla Kuman-Kıpçaklardan merkezi ve güçlü bir ordu kurmasıyla olmuştur. Böylece Gürcistan'a göç eden Kıpçakların bir bölümü Selçuklu sınırına yerleştirilmiştir. 1118 yılında ülkeye gelen Kuman-Kıpçakların bir kısmı Haziran 1124'te Çoruh Vadisi, Oltu ve Pasin-İspir arasındaki Türkmenleri bölgeden çıkararak buraları yurt tutmuştur. İkinci aşamada ise Kraliçe Tamara döneminde Gürcistan'dan ayrılan Kuman-Kıpçaklar Artvin-Rize-Trabzon arasına yayılmaya başlamıştır. Dolayısıyla XII. yüzyıl sonları ile XIII. yüzyıl başlarında Gürcistan'dan göç eden bazı Kıpçak oymaklarının Karadeniz bölgesine yerleşmiş olduğunu söylemek mümkündür. Komnenoslar döneminde onların Rize'ye kadar yayıldığı anlaşılmaktadır. Trabzon Rum Devleti zamanında artık Kıpçakların bölgedeki varlığı daha görünür hale gelmiştir. Kıpçakların Doğu Karadeniz bölgesine yerleşmesinin üçüncü aşaması, Moğol istilası devrinde meydana gelmiştir. Bu göç aynı zamanda Kıpçakların bölgeye yoğunlaşmasındaki en önemli dönüm noktalarından birisidir. Moğollar Gürcistan'ı ele geçirdiklerinde ülkede büyük huzursuzluklar ortaya çıkmıştı. Bunlardan birisi de Kıpçakların bir kısmının Gürcü Krallığı ile çatışmasıydı. O dönemde Moğolların önünden çekilen bazı Kıpçak oymakları Gürcü Kralına, Moğollara karşı kendileriyle işbirliği yapmak ve Gürcistan'a yerleşmek istediklerini bildirmişlerdi. Kral Giorgi (1213-1222) de bunu kabul etmeyerek bu Kıpçak grubu üzerine ordu göndermiş ancak Gürcü kuvvetleri yenilmişti. 1222/1223 arasındaki Moğol akını sırasında Moğollarla birlikte hareket eden Kuman-Kıpçak oymaklarının sonradan ülkeye gelenlerden olduğu düşünülmektedir. Moğollar Gürcistan'ı ele geçirdikten sonra ise bu ülkede yerleşik Kıpçaklardan Sargis önderliğinde olan grup,

² Ahıska bölgesindeki Kuman-Kıpçaklara ait adlar, Macaristan'daki adlarla benzerlik gösterir bk. Uyğur 2017a: 587-635; aynı konu için bk. Rasonyi 1966-1969: 71-144; Rasonyi 1993: 136-155; adlar konusunda bk. Baski 2019: 1-12; Çoban 2007: 123-142; Macaristan'daki Kumanların tarihi ve kültürü hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Berta 1998: 133-142; Macaristan, Kuman Türkleri Özü Türk Belgeseli, 2008; Nagy 2013a: 157-170; Nagy 2013b: 31-42; Vardan 2018a; Vardan vd. 2018: 64-71; Bartha 2019: 250-252.

³ Imre Baski, Piroska Baski, Balint Kun, Attila Cseppentö, Imre Gergely, Gal Roza, Katalin Kovacs Gabor, Maria Fesztö Varga, Sandor Fazekas, kendilerine kimlikleri sorulduğunda "Kun" yani *Kumanım* demektelerdir. bk. Macaristan, Kuman Türkleri Özü Türk Belgeseli, 2008.

Moğollarla bir anlaşma yapmıştır (Telliöglü 2015: 61-66). Bu anlaşmaya göre Gürcistan'ın Anadolu'ya bakan kısımlarında Azgur, Ahılkelek, Ahıska'dan Rize'deki Fırtına vadisine kadar olan kıyı kesimi ile Artvin, Borçka, Şavşat, Ardanuç, Yusufeli, İspir, Oltu, Tortum, Ardahan ve Çıldır Kıpçakların idaresine bırakılmıştır. Böylece 1267 yılında Kıpçak Atabekler Hükümeti kurulmuştur. Artık bu bölge bundan sonra Gürcüler tarafından "Atabeyler Yurdu" (Sa Atabego) adıyla anılmaya başlanacaktır (Kırzioğlu 1953: 454-455; 2013: 15-17; Telliöglü 2015: 65-66; Ateş 2015: 168-172).

1223 yılındaki Kalka Savaşı'nda Moğolların, Kıpçak-Rus birliklerini dağıtması üzerine Kuman-Kıpçakların bir kısmı Kırım'a gitmiştir. Daha sonra Suğdak üzerinden Sinop'a gelmişler ve buradan Karadeniz'e yayılmışlardır (Cöhçe 1988: 482; Manay 2019: 115). Bu olaydan sonra özellikle de deniz ticaretindeki asayiş bozulmuş ve malları soyulan tacirler, Sultan I. Alâaddin Keykubâd'a şikayette bulunmuşlardır. Bunun üzerine Moğolların çekilmesiyle birlikte sahipsiz kalan Suğdak'a 1227 yılında sefer yapılmıştır (Ayan 2009: 122-123). İbni Bibi'nin eserinde (2014: 332-334), Selçuklu komutanı Hüseyin Çoban'ın Suğdak'a düzenlediği bu sefer sırasında ele geçirilen ganimet ve esirler arasında çok sayıda Kıpçak kökenli kadın ve erkeğin var olduğu, onları Sinop ve Kastamonu'ya gönderdiği kaydedilmiştir.

Kuman-Kıpçaklar, Karadeniz Bölgesi'ne yayılmışlardır. Günümüzde İslamiyet'i benimsemiş bir halde özellikle Artvin, Rize ve Trabzon'da Kuman-Kıpçak antropolojik özelliklerine sahip Türkler çoğunluktadır (Telliöglü 2005: 9). Karadeniz Bölgesi'nde Kuman-Kıpçaklara ait dil özellikleri, yer ve kişi adlarının izleri ile kültürel izler mevcuttur. Karadeniz Bölgesi'nde Kuman-Kıpçaklara ait kültürel doku daha fazla muhafaza edilmişken⁴ Macaristan Kumanlarında özellikle de Hristiyanlığın etkisi ile Macar Devleti'nin kanunlarla yasaklamaya gitmesi ve sıkı yöntemleri sonucunda pek çok kültürel değer yitirilmiştir (Korkmaz 2014: 100-104; Vardan 2018a: 239, 241, 298-302; Baski 2019: 1-12; Bartha 2019: 250-252; Bartha, 2020).

İki Bölgedeki Karşılaştırmalı Halk İnançları ve Uygulamaları

Eski Türk inanç sistemi "Yer su" yani tabiat kuvvetlerine inanma, "Atalar kültü" ve Gök Tanrı inancından oluşmaktadır. Eski Türklerde Gök Tanrı dini hakimdi. Gök Tanrı, bozkır kavimleri inancında, tek yaratıcı olarak görünmekte ve din sisteminin merkezinde yer almaktadır. O, tek iktidar sahibi idi ve aynı zamanda semavi niteliğe sahipti. Bundan dolayıdır ki kaynaklarda birçok defa "Gök Tanrı" adı ile zikredilmiştir.⁵ Atalar kültü ise ölmüş atalara saygı duyma, pederşahi ailede baba hâkimiyetinin inanç sahasındaki belirtisi sayılmaktadır. Telakkiye göre baba ve genellikle atalar, öldükten sonra dahi

⁴ Kuman-Kıpçak izleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Korkmaz 1965: 227-249; Caferoğlu, 1994; Çebi, 2000; Kırzioğlu 2001: 12-17; Telliöglü 2004: 118-136; Bilgin 2010: 137-188; Karaörs (Tarihsiz): 1-32; Korobeinikov 2015: 29-44; Ayçiçek, 2016; Köse, 2017; Uyğur 2017b: 457-473; Kıldıroğlu 2015: 123-136; Kıldıroğlu 2018a: 412-429; Kıldıroğlu, 2018b; Memiş 2018: 231-232, 250-251.

⁵ Gök Tanrı itikadının esaslarını Orhun Kitabeleri'nden az çok tespit etmek mümkündür. Tanrı yaratıcıdır, hayat verir. Öldüren de can veren de odur. Göktürklerin Çin'den ayrılarak müstakil bir devlet kurmaları Tanrının isteği ile olmuştur. Hakanı, Türklere Tanrı vermiştir. Ancak halk, hakanı terk ettiği için Tanrı onları perişanlığa sürüklemiştir. Yani Tanrı, Türk milletinin hayat ve istiklali ile ilgilenen ulu varlık durumundadır. Başarıları için gereken bilgeliği Tanrı ihvan etmiştir. Bumin ve İstemi kağanları, Türk töresini yürütmeleri amacıyla Tanrı tahta çıkarmıştır. Türk milleti yok olmasın diye hür ve müstakil olsun diye İltiş Hakan ile hanımı İlbilge Hatunu, Tanrı, göğün tepesinden tutup yukarı kaldırmış, yükseltmiştir. Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye Bilge Kağan'ı tahta O oturtmuştur. Savaşlarda Tanrı'nın iradesi ile zafere ulaşılmıştır. Tanrı, Türk'ün hayatına vasıtasız olarak müdahale eder ve emreder. İradesine boyun eğmeyi cezalandırır. Bağışladığı iktidar ve kısmeti layık olmayanlardan geri alır. Ayrıntılı bilgi için bk. Ergin 2009: 2-3, 6-7, 12-13, 16-19, 26-27, 32-33, 36-49 vd.; Kafesoğlu 2002: 20-34, 42-44.

ruhları vasıtasıyla aile bireylerini korumaya devam ettiklerinden, onlara karşı duyulan minnet hissi türlü şekillerde ortaya konmaktadır (Kafesoğlu 2002: 46-55). Diğer taraftan eski Türkler tabiatta birtakım gizli kuvvetlerin olduğuna inanıyorlar ve onları kutsallaştırıyorlardı. Bunlar dağ, tepe, vadi, mağara, ırmak, ağaç, orman, volkanik göl, deniz, demir ve kılıç gibi unsurlardır ve bunlar aynı zamanda birer ruh idiler. Ayrıca güneş, ay, yıldız, şimşek, yıldırım ve gök gürültüsü birer kutsal ve semavi ruh olarak tasavvur edilmiştir (Kafesoğlu 2011: 290). Halk inançları ile eski Türk inancına dair bilgi veren kaynaklar “iye” veya “sahip” karşılığında ruh ifadesini kullanmışlardır (Kalafat 2009: 386-387). Eye, idi, ie, ezi, izi, iye ve yiye⁶ olarak bilinen bu ruhlar iyi (ak) ve kötü (kara) olarak adlandırılmaktadır (Kalafat 2009: 386-387). Türklerin inanışlarına göre her dağın, kutlu göl ve ırmakların, pınarın, ağaç ve kayaların bir “izi” yani sahibi vardır. Bunların hepsine Göktürk kitabelerinde “Yer su” denilmektedir. Göktürkler bu yer su denilen ruhları, Türk yurdunun koruyucusu saymışlardır. Bu görüş daha sonra da devam etmiştir. Altaylıların inancına göre bu izi’ler kişiöğlundan kurban isterler. Sunmayanlara ise zararları dokunur. Türklerde görülen birçok inanç ve uygulamanın kökeni buraya dayanmaktadır. Bu inanç Türklerin İslamiyet’i kabul etmesinden sonra da devam etmiş ve günümüze kadar gelmiştir. Ağaca çaput bağlama, nehirden geçerken taş atma gibi uygulamalar hep bu inançtan kaynaklanmaktadır. Abdülkadir İnan (1962: 39-42), eski Osmanlı Türkçesindeki “issi”⁷ kelimesinin, eski Türkçedeki “izi-si” kelimesinin XVI. yüzyılda aldığı yeni şekli olduğunu belirtmektedir.

Kuman-Kıpçakların inanç sistemi de ağırlıklı olarak eski Türk Dini çerçevesinde şekillenmiştir. Gök Tanrı inancı ile “Yer su” ve “Atalar kültü” varlıklarını derinden hissettirmişlerdir (Yücel: 520). Codex Cumanicus’un yüze yakın yerinde Tanrı anlamında “Tengri”, “Tengeri”, “Tengerni” kelimeleri ile “Tengrilik”, “Tengrilik us” ve “Tengeri sözi” gibi kavramlar geçmektedir (Grønbech 1992: 182-183). Bu kavramlar Kuman-Kıpçaklar arasında Gök Tanrı inancının olduğunu göstermektedir. Bilindiği üzere Türklerde Tanrı kelimesi ile Gök Tanrı ifade edilmiştir (Yücel: 520). Kuman-Kıpçaklarda güneş, ay ve yıldız kültü de mevcuttur. Kuman-Kıpçaklar eski Türk inancının unsurları olarak demiri, güneşi, ayı, yıldızları, ateşi, tabiat olaylarını ve at, kurt, köpek gibi hayvanları kutsal sayarak ritüellerini gerçekleştirmişlerdir. Tabiatdaki varlıkların ruhları olduğuna inanmışlar ve bu ruhları iyi ve kötü olarak adlandırmışlardır. Tek Tanrı inancı, ibadetlerde kurbanın önemi, ruhun ölmezliği ve ahiret inancı ile fütihat ve savaş düşüncesi ön plana çıkmıştır. Kuman-

⁶ “İzi” terimi Kitâbu Dîvânü Lugâti’t-Türk’te; “Sahip, efendi, Tanrı” olarak açıklanmıştır. Mahmûd el-Kâşgarî 1333: 81-82; “izi” eski Türkçedeki Tanrı adlarından biri olup, Oğuznâme’nin Uzunköprü nüshasında ایزی şeklinde geçmektedir ve “Tanrı” anlamında kullanılmıştır. “İzi rüzi kıldı bir oğlan anga (Tanrı ona bir oğlan nasip etti), “Nökerlerge aydı izim bir ü bar bize yarı-çı-dur köngül kılma tar”, (Maiyetine “bir ve var olan Tanrı bize yardımcıdır; gönlünüzü daraltmayın” dedi)”. Muhtemelen 13. ve 14. yüzyıla ait olduğu düşünülen metinde İslami olduğu halde “Allah” yerine Tanrı, Rab ve izi, cehennem karşılığında ise “Tamug” kelimelerinin kullanılması dikkate değerdir. Ayrıntılı bilgi için bk. Erarslan 1976: 176-177, 180-181, 186-189; Kitâb-ı al-İdrâk li-lisân al-Atrâk’ta “İdi” kelimesi geçmekte olup “Tanrı” anlamında kullanılmıştır. Abû Hayyân 1931: 37; Et-Tuhfetü’z-Zekiyye’de “iye”, مالك و صاحب “mâlik ve sâhib” olarak açıklanmıştır. Al-Turk 2006: 162; “Altaylılar, dağ ve su ruhlarına Tu iyesi (dağ sahibi), Su iyesi (su sahibi) derler”, bk. Radloff 1954: 133; Tanrı, sahip anlamına gelen “İdi” sözcüğünün; Vogul, Ostyak, Çeremis, Samoyer dillerine Türkçeden geçtiği ve bu dillerde “sahip, peri, kötü ruh” anlamlarına geldiği belirtilmektedir. Çağatay 1967: 210; Türk Dil Kurumu sözlüğünde, “İye: Kendisinin olan bir şeyi, yasaya uygun olarak dilediği gibi kullanabilen kimse, sahip” şeklinde geçmektedir. *Türk Dil Kurumu*; “İzi” kelimesi, çeşitli metin ve lügatlerde izi, ize, idi, iye, ike, i’e, ie, ige, ege, (Tanrı, Rab, bey, sahip, efendi) şeklinde geçmektedir. bk. Erarslan 1976: 193.

⁷ Kâmûs-i Türk-î’de اصی şeklinde geçmekte olup, “Sâhib {Bir mal ve malın vesâir şeyin isi/issi, mutasarrıf, mâlik: evin sâhibi, bu koyunların sâhibi kimdir?” şeklinde açıklanmıştır. bk. Şemseddin Sami 2009: 801; konu hakkında ayrıca bk. Beydilli 2004: 269-277.

Kıpçaklar Hristiyanlık ve İslamiyet gibi dinleri kabul etseler de eski dini geleneklerini devam ettirmişlerdir.⁸

Karadeniz Bölgesi'ndeki "Güneş duası" ve "Sayı kurmak" gibi günümüzde de devam eden eski Türk gelenekleri bugün Müslümanlığı benimseyen Kıpçakların bir izi olarak hala yaşamaktadır (Caferoğlu 1994: XIII, XXV, 143-144, 265; Tellioglu 2004: 130-136; Tellioglu 2005: 9; Ayçiçek 2016: 58-59).

Güneşi davet etmek için yapılan "Güneş duası" Artvin (Köse 2017: 56), Rize (Caferoğlu 1994: XVIII-XIX, 265; Ayçiçek 2016: 58-59), Trabzon (Caferoğlu 1994: XVIII-XIX, 143-144; Coşar 2000: 153-166), Gümüşhane (Demir 2007: 1-4), Ordu (Çebi 2000: 98-100) ile Azerbaycan (Caferoğlu 1956: 65-72), Gürcistan (Memmedli 2015: 36-39) ve Kumuklarda (Kazanferkızı 2018: 57-61) tespit edilmiştir. Artvin'in Ardanuç ilçesindeki Güneş duasında çocuklar el ele tutuşup "Güneş gel, güneş gel / Saçlı kızın ağlıyor / Tekne bocuk bağıyor / Güneş gel, Güneş gel" demektedirler.⁹ Ardeşen'deki Büyük Yayla'da taşlarla çevrilmiş üstü açık ve yaklaşık on kişinin namaz kılabilceği bir mescit bulunmaktadır. Dua Tepesi denilen bu yerde, namaz kılındıktan sonra "Af ve Güneş duaları" yapılmaktadır. Yörede düzenlenen Bubirdak merasiminde çocuklar evlerden toplanmış yağdan bir miktar sağa sola ve havaya atarlarken "Allah'ım yarın kırmızı güneş ver" derler.¹⁰ Çamlıhemşin'de açıklık ve güneş kelimelerini üçer kez söylerler.¹¹ Trabzon'da ateşli odunlar gökyüzüne atılır ve "Kırk gün yağmur oldu, kırk gün de güneş olsun" denir. Güneş duası törenlerinde Rize yöresinde açık bir şemsiye ile bir kukla, bir çalı süpürgesi veya tahta parçaları eklenerek hazırlanan kukla gezdirilirken,¹² Trabzon yöresinde ayı postuna bürünmüş bir çocukla birlikte başka çocuklar tarafından gerçekleştirilir.¹³ Ordu'da ise Çambaşı Yaylası'nda toplanan çocuklar bir değneğe kırmızı bir bez geçirirler ev ev dolaşarak "Kut Kut Ana / Kut isteriz / Allah'tan Güneş isteriz / Verene bin bereket / Vermeyenin tenceresine küflü sıçan" derler.¹⁴ Evlerden un, yağ, şeker, kaymak gibi yiyecekler toplanır ve lapa, hoşmeri veya hoşmeli denilen yemek hazırlanır ve yenilir (Uzun 2015: 326-330; Anadolu'nun Gözleri, 2016; Çebi 2000: 98-100).

⁸ Bahsedilen konularda ayrıntılı bilgi için bk. Kurat 1972: 104-107; İnan 1976: 61; 1986: 84, 101-102, 199; Kırzioğlu 1992: 131; Gökbel 2000: 209-265; Rubruk 2001: 42-43; Altınkaynak 2008: 97-119; Karatay 2009: 79; Ahincanov 2010: 183-187; Mahmûd el-Kâşgarî 2013: 550; Korkmaz 2014: 120-127; Vardan, 2018a; Vardan 2018b: 1-15; Bartha 2019: 250-252.

⁹ Kuvvetli rüzgar estiği zaman anasının ilk çocuğu olan kişi, bir süpürgeyi direğe bağlarsa rüzgarın duracağına inanılır (Köse 2017: 56-57).

¹⁰ Ardeşen'de "Allah'ım yarın kırmızı güneş ver." derler (Ayçiçek 2016: 58-59); Çamlıhemşin'de ise evlerden toplanılan malzemelerle helva yapılır ve bunun üzerine çıkan yağdan havaya atarlarken başlarını yukarı kaldırarak "açıklık, açıklık, açıklık, güneş, güneş, güneş" şeklinde bağırlar (Tikbaş Apak 2013: 10).

¹¹ Çocuklar gezerken ezgili bir şekilde "Babrabubrik ne ister / Kaşık kaşık yağ ister / Gadelden (yağın konulduğu kap) kaymak ister / Verene bir koç oğlan, vermeyene kör topal bir kız" sözlerini söylerler (Tikbaş Apak 2013: 10).

¹² Kuklaya kırmızı renk elbise giydirilir ve çocuklar ellerine alarak ev ev dolaşırlar (Uzun 2015: 326-330; Anadolu'nun Gözleri - Çamlıhemşin, 2016; Tikbaş Apak 2013: 10); "Çocuklar yaylayı kaplayan yoğun sisin kalkması için çalı süpürgesine ağaç dalı takarak onu çocuk iskeleti hâline getirirler. Daha sonra üzerine bir elbise giydirirler ve ellerine alıp ev ev dolaşarak hep bir ağızdan mani söylerler (Caferoğlu 1994: XVIII-XIX, 143-144).

¹³ Guç guçura töreni öncesinde akşam hazırlık yapılır. Töreni icra edecek olan "Çırakmançı", gece eline çıra veya gaz feneri alır. Bu törendeki topluluğa kemençeci ile türkü söyleyen birisi eşlik eder. Türkü söyleyip horon oynayarak oba veya yayladaki evleri dolaşırlar ve un, yağ, şeker ve kaymak gibi yiyecekler toplanır, pişirilip yenir (Uzun 2015: 326-330).

¹⁴ "Güneş duasına bütün çocuklar katılmaydı ki dualarımız kabul olsun. Bizlere böyle söylerlerdi büyüklerimiz. 30-40 çocuktan oluşan grubumuz ev ev dolaşırdık ve içimizden birisi yüksek sesle mani söylerdi. Evlerden un, şeker ve yağ toplardık. Bundan helva yapılırdı. Herkes birer top aldıktan sonra kalanını fakir, yetim ve yaşlı kimselerin evlerine kadar dağıtırdık" (Çebi 2000: 98-100).

Burada eski inanç, son din olan İslam inancının içerisine yerleştirilmiştir. Sağa sola yağlardan birer parça atılması, helvanın dağıtılması ve ateşli odunların gökyüzüne atılması görünmeyen od, yer ve ev iyelerine yapılan bir saçdır. Güneş duası Rize yöresinde “Babruk Pubrik veya “Publik”,¹⁵ Ardeşen’de “Bubirdak”,¹⁶ Hemşin ve Çayeli’nde “Ablik-Bublik”,¹⁷ Çamlıhemşin’de “Publik Publik”,¹⁸ Çamlıhemşin’in Yazlık Köyü’nde ve Pazar ilçesinde Babra Bubrik,¹⁹ Çayeli’nde “Heyva Heyva”, Abrik Bubrik” ve “Ablik Bublik”,²⁰ Trabzon’da “Guç gucura”, “Gucukura”, “Gus gus gera”,²¹ Yomra’da “Güneş Duvası”,²² Ordu’da ise “Güneş Duası” olarak telaffuz edilmektedir (Çebi 2000: 98-100).

Azerbaycan’daki Güneş duası, Karadeniz Bölgesi ile Kumuklardaki Güneş duasıyla benzerlik göstermektedir. Güneşi çağırma törenleri “Godu godu, Hodu hodu, Kodu kodu” olarak bilinir.²³ Azerbaycan kültüründe yağmuru kesmek için ailenin ilk çocuğu, bir bakır

¹⁵ Rize’de Güneş duası, “Babra bubrik ne ister / Kaşuk kaşuk yağ ister” şeklindedir (Uzun 2015: 327, 330).

¹⁶ Ayçiçek 2016: 58-59.

¹⁷ Gönüllü 2002: 229-250.

¹⁸ Çamlıhemşin’de, “Publik publik yağ isteriz / Allah’tan Güneş isteriz / Veren cennet kuşu olsun / Vermeyen cehennem kütüğü” şeklinde söylenir (Anadolu’nun Gözleri – Çamlıhemşi, 2016).

¹⁹ “Babrabubrik”, “Barbaburbik veya “Babrikbubrik” şeklinde de söylenir (Tikbaş Apak 2013: 10); Pazar ilçesindeki güneş duası; “Babra bubrik ne ister / Kaşuk kaşuk yağ ister / Folden yumurta isder / Tekneden kaymağ isder / Verenin oğlu olsun / Vermiyenun da kör topal kizi olsun / Allahdan güneş ister” şeklindedir (Caferoğlu 1994: XVIII-XIX, 265).

²⁰ Çayeli’deki Güneş duası; “Heyva heyva kış çıksın da yaz gelsin / Tepeler güneş ister / Irmaklar serin ister / Tekneler kaymak ister / Kaşık kaşık yağ ister / Petek petek bal ister / Verenun ocağı şen olsun / Vermiyenun ocağı siranluk (ısırgan) kalksun” şeklindedir. Bir başka biçimi; “Abrik bubrik ne ister / Allah’tan güneş ister / Yağ kabinden yağ ister / Kaymak kabinden kaymak ister / Un kabinden un ister / Peynir kabinden peynir ister / Tuz kabinden tuz ister / Verene üç doğurmuş bir kısır / Vermeyene iki kısır sığır ve çocuğu ölsün” şeklindedir (Gönüllü 2002: 229-250).

²¹ Maçka’nın Akoluk Köyü’nde Güneş duası, “Guza guza / Gut guruza / Allah’tan Güneş, kadınlardan kaymak / Verenin teknesine bin bir bereket / Vermeyenunkine de fare düşsün” veya “Guçkuçura ne istersin / Yağ isterim bal isterim / Allah’tan Güneş isterim / Verisan ver gidelim / Vermesan kov gidelim / Verenin teknesine bin bereket / Vermeyaninkine de başım kadar bir pospol (fare)” şeklinde söylenir. Sürmene’de ise “Guza guza gus gunuza / Allah’tan Güneş isteriz / Hatunlardan kaymak / Verene bereket / Vermeyenin kaymağına başım kadar pospol / Guç gucura ne istersin / Allah’tan Güneş isterim / Hatunlardan baş yağ isterim / Verursan ver gidelim / Vermezsan kov gidelim” şeklindedir. Bundan başka, “Guçkucura ne istersin / Yağ isterim bal isterim / Allah’tan Güneş isterim / Ey yaylacı sütanne / Rezil eyleme bizi / Düşmanların kör olsun / Guçkuçura ne istersin / Peynir yağ ve un ver / Yoksa küleğini kıracağım”, “E yaylacı sütana / Teknelerin şen olsun / Pişman eyleme bizi / Düşmanların kör olsun / E yaylacı sütana / Yağ isterim bal isterim / Verirsan ver gidelim / Vermezsan kov gidelim / Guçkucura ne istersin / Yağ isterim bal isterim / Verirsan ver gidelim / Vermezsan kov gidelim / Usta kesarlan yaptı / Dört omuzlu çatiyi / Ne mutli gözlerime / Yengem açti kapiyi”. Çaykara’nın Dernekpazarı Köyü’nde, “Allah’tan Güneş isteriz / Kadınlardan kaymak isteriz / Verenin ki şen olsun / Vermeyeninkine fare düşsün” şeklindedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Uzun 2015: 326-330.

²² Yomra’daki Güneş duası, “Guza guza gus guruza / Allah’tan Güneş isteruz / Hatunlardan gaymak isteruz / Verenun teknesine bereket / Vermiyenun teknesuna başım kadar / Bir kokmuş sıçan düşsün” şeklinde söylenir (Caferoğlu 1994: 143-144).

²³ Azerbaycan’daki Güneş duası, “Hodu-hodunu gördü mü / Hoduya salam verdin mi / Hodu buradan geçende / Gırmızı günü gördün mü / Göyçeliğe gedirdim / İt baldırımı daladı / Yağ verin yağlamağa / İp verin bağlamağa / Verenin oğlu olsun / Vermeyenin gızı olsun / Başı keçel olsun / Gözleri kor olsun / Gırmızı bişsin” şeklindedir (Adıgüzel 2006: 147-148). Başka bir biçimi; “Bulut get gün gel / Bulut get gün gel / Keçel qızı evde qoy / Nazlı qızı götür gel / Qodu qodu dursana / Çömçeni doldursana / Qoduya durup baxsana / Qodunu yola salsana / Qodu batdı palçığa / Qarmaladım çıxartdım / Qızıl qaya içinden / Qırmızı qaya çıxartdım” şeklindedir (Azerbaycan Folkloru Antologiyası, 2005: 31); diğer bir biçimi ise “Güdü-güdü ha güdü güdü / Güdü-güdünü gördünüz mü / Güdüye salam verdiniz mi / Güdü burdan ötende / Gırmızı günü gördünüz mü / Güdü palçığa batmışdı / Garmaladım götürdüm / Gızıl gaya dibinden / Gırmızı gün götürdüm / Gara toyuh ganadı / Kim bürdü kim sanadı / Göyçeliğe getmişdim / İt baldırımı daladı / Yağ verin yağlamağa / İp verin bağlamağa / Verenin oğlu olsun / Vermeyenin gızı olsun / Bir gözü de kor olsun / Tendire düşsün / Gırmızı bişsin” şeklindedir. Bir grup adamın yağmur yağarken balçıklı, çok rutubetli yerlerden geçerek “Godu kün çharmasa / Gözlerin oymag gerek” dedikleri de kayıtlıdır (Düzgün 2014: 82-88); Azerbaycan’daki diğer bir

kazan götürür ve taşla döverek “Men anamın ilkiyem / Ağzı gara tülküyem / Men kesirem / Sen de kes” demektedir (Azerbaycan Folkloru Antologiyası 2004: 63). Oğuz Memmedli'nin,²⁴ Azerbaycan'ın Kolayır kentinde 1931 yılında doğan Aliyeva Seher Allahverdi kızı'ndan derlediği merasimin sözleri ise sayısmacaya benzemektedir.

Kumuklarda yağmur ve güneşi çağırma töreni “Zemire”²⁵ olarak bilinmektedir. Kumuklarda oyun olarak bilinen “Gün çık”, Azerbaycan folklorunda “Qodu qodu” törenlerinde okunan manilerdir. Kumuk ve Azerbaycan folklorundaki güneşi çağırma töreninde söylenen sözler birbirinden çok farklı değildir. Gün çık merasimini çocuklar yapmaktadır. Zamanla çocuklara geçmesi, gün çık merasiminin kadim bir tarihi olduğunu ve eskiden güneşi çağırma töreninin Kumuklarda ciddi bir karakter taşıdığını göstermektedir.²⁶

Gürcistan Borçalı'da yağmuru kesmek için evin ilk çocuğu maşayla bir köz alarak güneşin karar tuttuğu tarafa tutar ve mani söyler. “Güneşin gözünü yandırmak” olarak bilinen Güneş duasının ilk iki dizesi Azerbaycan'daki ile aynı olup, “Men anamın ilkiyem / Ağzı gara tülküyem / Men seni yandırdım / Sen de meni yandır” şeklindedir. Bununla birlikte yağmuru kesmek için Çömçehatun merasimi düzenlenir ve çömçeye kırmızı elbise giydirilerek üzerine kül atılır. Ayrıca Godu godu gezdirmek merasimi de yapılır ve çocuklar kırmızı renk elbiselerden bir oyuncak hazırlayarak ev ev dolaşırlar.²⁷ Güneş

---

versiyonu ise “Bulut get-gün gel / Bulut get-gün gel / Keçel qızı evde goy / Nazlı qızı götür gel” şeklinde veya “Gün çık, gün çık / Keher atı min çık / Keçel qızı evde qoy / Saçlı qızı götür çık” şeklinde söylenmektedir (Kazanferkızı 2018: 57-61).

²⁴ Memmedli'nin, Azerbaycan'ın Kolayır kentinde 1931 yılında doğan Aliyeva Seher Allahverdi kızı'ndan derlediği merasimin sözleri bir sayısmaca şeklindedir. “Biren biren / İken iken / Gemze başı / Gara tiken / Evvel altı / Saymadığım / Doğrucuğum / Baharcığım / Gün çıh” (Memmedli 2015: 36-39).

²⁵ İmre-İmere: Volga boyunca yaşayan Tatarların geleneksel doğaüstü varlıkların mitolojik bir motifine denir. Nogaylarda da “Emire” adıyla bilinen varlığı insanların göremediğine inanırlardı. İmre, İmere veya Emire, İlkbaharda görünüp, titrek bir ışık saçarak gökyüzüne yükselen bir yer ruhudur. Sonra buradan buzların üzerine düşerek onları eritir ve tekrar yerin içine girer. Böylece ısınmış olan topraktan buhar çıkar. Ekin işlerine bu dönemden sonra başlanır ve hayvanlar bundan sonra otağa çıkarılır. Kumuk halk kültüründe “z” sesiyle, Bulgar karakterli “Zemire” adında bir motif vardır. Bu kavramın başka versiyonları da Anlaut, Kıpçak ve Nogay dillerinde görülmektedir. N. Dmitriyev bu ruhun adını Kumuk dilinde “nem, buhar, yağ, su” anlamına gelen “Zemre” ile ilişkili vermektedir. Bazı araştırmacılar ise bu temele dayanarak aynı sözcüğü eski Türkçede “duman, sis, kara bulut” anlamına gelen “Emir” ile karşılaştırmışlardır. Anadolu Türklerinin dilindeki “Cemre” sözcüğü, Şubat ayında başlayan ve önce havaya sonra suya ve daha sonra da toprakta meydana gelen sıcaklığın artmasıdır. Azerbaycan Türklerinin yaratılışla ilgili eski mitolojik inançlarından gelen ve Nevruz Bayramı'ndan önce yılın son Çarşamba gününde yapılan “Boz ayın dört çarşambası” m bildiren “Cemle” sözcüğü de “Cemre” ile aynı sözcüktür. Büyük olasılıkla “Cemle” sözcüğü köken itibarıyla “İmir, imere, emire” köküyle bağlıdır ve onun Arap dilinden geldiği söylenemez (Beydilli 2004: 262-263).

²⁶ Kumuklarda güneş duası, “Gün çık / Gün çık, gün çık / Düşmanları yanı çık / Ariv (güzel) kızını alıp çık / Erşi (çirkin) kızınıq / Eşik artıda qoyup çık” şeklinde iken Azerbaycan'da ise “Bulut get-gün gel / Bulut get-gün gel / Keçel qızı evde goy / Nazlı qızı götür gel” şeklinde veya “Gün çık, gün çık / Keher atı min çık / Keçel qızı evde qoy / Saçlı qızı götür çık” şeklinde söylenmektedir (Kazanferkızı 2018: 57-61).

²⁷ Borçalı'da Güneş Duası; “Godu-godunu gördün mü / Goduya salam verdin mi / Godu gapıdan ötede / Gırmızı gün gördün mü / Pay verin oğlu olsun / Vermeyenin gızı olsun / Tendire düşşün gırmızı bıssın / Adı da olsun Fatma garı” biçimindedir. Diğer bir versiyonu ise “Godu-godunu gördün mü / Goduya salam verdin mi / Godu burdan ötede / Gırmızı gün gördün mü / Yağ verin yağlamağa / Bal verin ballamağa / Godu gülmek isteyir / Goymayın ağlamağa” şeklindedir. Başka bir biçimi ise “Goduya gaymag gerek / Gablara yaymag gerek / Godu gün çıxarmasa / Gözlerin oymag gerek / Yağ verin yağlamağa / Bal verin ballamağa / Godu gülmek isteyir / Goymayın ağlamağa / Getmişdim Göyçeliğe / Yoldaşım endi çeliye / Baldırın it daladı / Hönkür hönkür ağladı / Yağ verin yağlamağa / Bal verin ballamağa / Godu gülmek isteyir / Goymayın ağlamağa” şeklindedir. Güneşin çıkması için başka bir törende ise çocuklar bir tepenin üzerine çıkarak mani okurlar. “Gün çıh, çıh, çıh / Keher atı min çıh / Oğlun gayadan uçdu / Gızın tendire düşdü / Keçel gızı goy evde / Saçlı gızı götür çıh” veya “Gün çıhdı su içmeğe / Gırmızı don biçmeğe / Gün gözünü yetirecek / Keçel gızı aparacak / Saçlı gızı getirecek” veya “Gün getdi dağ başına / Örtüb duvağ başına / Könlü şamama isteyen / Dolansın dağ

dualarında görülen “Godu “ kelimesinin güneşle ilgili olduğu ancak bu kelimenin anlamının tam olarak bilinmediği belirtilmektedir (Memmedova 2017: 44). Hikmet Tanyu (1980: 54-55) ise “Godu” kelimesini “Godi” olarak vermektedir. Ayrıca X. yüzyıla ait olan ve Uygur diline çevrilen “Kalyanamkara ve Papamkara” hikayesinde geçtiğini ve “aşağı” anlamında olup Anadolu’daki yağmur dualarında söylendiğini de eklemektedir. Dilaver Düzgün (2014: 86-88, 91), “Godu”nun çocukların Güneş duasına çıkarken hazırladıkları ve ellerine alıp gezdirdikleri kuklaya denildiğini, Azerbaycan’da yağmurlu günlere son veren güneşi sembolize ettiğini belirtmektedir.

Ordu, Rize, Trabzon ile Artvin, Azerbaycan, Gürcistan ve Kumuklardaki Güneş duaları karşılaştırıldığında; Artvin, Azerbaycan, Gürcistan ve Kumuklardaki güneş’in farklı olduğu görülmektedir ve eski Türklerdeki tabiat varlıklarının ruhu olduğu inancının izleri mevcuttur. Güneş, doğrudan kendisine seslenen canlı bir varlık olarak algılanmaktadır. Karadeniz Bölgesi’nde ise “Allah’tan güneş isteriz” dizesiyle daha İslami bir görünüme bürünmüştür. Güneşi çağırma töreninin Karadeniz Bölgesi ile Azerbaycan, Borçalı ve Kumuklarda olması, bu törenin kadim bir tarihi olduğunu ve söz konusu yörelerin kültürel olarak ortaklığını ortaya koymaktadır.

Karadeniz Bölgesi’ndeki diğer bir inanç ve uygulama ise güneş ve ay tutulması esnasında görülür. Samsun yöresinde eskiden güneş tutulduğu zaman bunun “cazu karının peştemalini güneşin önüne çektiği” için olduğu düşünülürdü. Güneşi kurtarmak amacıyla silah atılır, tenekelere vurulur ve dua okunurdu (Öztürk, 2019). Ay tutulduğunda da bunu kötü iyelerin yaptığına inanılır ve ayın onların elinden kurtulması, salınması için silah atılır, tenekelere vurulur ve ezan okunurdu (Şişman 1994: 78). Rize’de güneş tutulurken tüfek, tabanca atılır herkes uyandırılırdı. Cami hocaları dâhil herkes dua yapardı. Amaç ise güneşin tutulmasını önlemektir. Yani güneşi kurtarmaya çalışırlardı (Ayçiçek 2016: 60). Karabük ve Kastamonu’da ay ve güneş tutulması sırasında teneke veya kap kaçak çalınır, silah atılır. Ayrıca ezan okunur, namaz kılınır ve dua edilir (Mazıcı 2012: 194; Karabüber 2017: 127-128).

Macaristan Kuman-Kıpçaklarında Güneş duası ile ay ve güneş tutulması sırasındaki inançlarla uygulamalar hakkında bir bilgi veya bunlara dair bir iz tespit edemedik. Bununla birlikte Kumanlar doğum yapacak kadının yatağını, ışığı göstermek amacıyla doğu yönüne koyarlardı. Babanın, yeni doğan çocuğunu kutsamanın ilk adımı olarak doğan güneşe doğru tutup kaldırması (Vardan 2018a: 247, 252), Kumanların doğu yönüne ve doğan güneşe saygı duyduklarını göstermektedir. Diğer taraftan mezar doğu-batı yönünde yapılır ve ölü oturur hale getirilirse yüzü doğuya bakar. Bu Macarlar ve özellikle de Kumanlara has olan bir husustur.²⁸ İbnü’l Esir, Kıpçakların doğmak üzere olan güneşi ululadıklarını kaydetmektedir (Ahincanov 2010: 185).

Güneş ve ay kültü, eski çağlardan beri Orta Asya kavimlerinde mevcuttur (İnan 1986: 29). Türk inanç sisteminde güneş, koruyucu vasfı itibariyle gök, ay ve yıldızlar gibi bir iye mevkiindedir. Hun çağından buyana Türkler, güneşi “Kün” şeklinde adlandırmıştır. Bugün ise “gün” anlamında kullanılmaktadır (Kalafat 2010: 176-178). İslamiyet’ten önce Türklerin inanç ve kültür hayatında gökyüzü iyelerinden güneş ve ay koruyuculuk özelliğinden dolayı önemli bir yere sahip olmuştur. Türkler bu gök cisimlerinin yapılarını ve hareketlerini anlamlandırmış, bunları kutsal saymış ve bunlara karşı bir takım ritüeller

başına” şeklindedir (Memmedli 2015: 36-39). Başka bir biçimi ise “Dodu-dodunu gördün mü / Doduya salam verdin mi / Dodu burdan ötende / Gırmızı gün gördün mü / Mehlenize gelende / İt baldırımı daladı / Yağ verin yağlayak / İp verin bağlayak” şeklindedir (Düzgün 2014: 88).

²⁸ Babaanesi bebeği eline alınca kapı eşiğinde durup yukarıya doğru kaldırırdı (Bartha, 2020).

göstermiştir (Kiyak 2010: 134,143). Ancak güneş tapınılan bir varlık değildir. Türklerin güneş veya başka nesnelere hürmet göstermesi ve ululaması, Tanrı'nın onlara verdiği inanan olağanüstü niteliklerden kaynaklanmaktadır. Güneş tutulması sırasında göğe doğru tüfek, tabanca atılarak ve davul veya teneke çalınarak gürültü çıkarılması Türk inanç sisteminde görülen ak ve kara iyeler ile ilgili inançtan kaynaklanmaktadır. Güneşin yüzünü "kara iyelerin" kapattığına ve ışığın yeryüzüne inmesine engel olduklarına inanılırdı. Bu yüzden onları korkutup kaçırmak amacıyla bu uygulamalar yapılırdı (Kalafat 2010: 176-181). Altay Türkleri, güneş ve ay tutulması sırasında bağırıp çağırırlar ve davul çalarlardı. Böylece bu gürültülerin kötü ruhları korkutacağına inanılırdı (Gömeç 2003: 88). Slavlaşmadan önce Bulgarlarda, Kırgızlarda, XII. yüzyılda Kimeklerde ve Kara Hitaylarda rastlanması bu kültün Kimeklerle iç içe olan Kıpçaklar arasında da olabileceğini göstermektedir (Gökbel 2000: 212).

Güneş kültüyle bağlantılı olan "Doğu" kültü, çeşitli kavimler arasında yayılmıştır. Türk kağanları güneşe hürmetlerinden dolayı otağlarının kapısını doğu tarafına yaparlardı²⁹ ve kapı doğuya doğru açılırdı (Beydilli 2004: 227). Yakutistan'ın üçra yerlerinde evlerin kapısı doğuya doğru açılır (Barthold 1947: 536). Samsun'daki bazı ailelerin evlerinin dış kapısı doğu yönüne bakmaktadır (Bozkurt, 2019; Öztürk, 2019). Altaylılar, kurban olarak kestikleri atın derisini bir sırtığa geçirerek at şeklini verip asarlardı ve bunun başı doğuya doğru bakardı (Radloff 2008: 47). Kuman-Kıpçaklar ölen kişilerin mezarının üzerine veya yakınına ya da bir ovaya insan biçimli heykel dikerdi ve bunlar da yine doğuya bakardı.³⁰ Göktürk kağanlarının otağlarının kainat timsali olması geleneği de vardı ve bu, hakanların tahta çıkış töreninde de görünüyordu. Söz konusu törende hakanlar bir halı üzerine oturur ve devlete tabi boy beyleri tarafından otağın çevresinde döndürülürdü. Böylece Türk hakanı, yeryüzü etrafında döndüğü düşünülen güneşe mümasil kılınıyordu (Esin 1985: 417). Diğer taraftan kağanlar koruyuculukta güneş gibiydi ve kötülüklerle mücadele eder, bereketi ve huzuru sağlardı (Kalafat 2010: 176-178). Samsun'daki sözlü kültürde olan; kötü, imkanı olduğu halde iyilik yapmayan insanlar için çok kullanılan "Güneş olsa kimsenin üzerine doğmaz" sözü ile rahat, sıkıntısız ve huzurlu hiçbir gün yaşamayan anlamında "Bir gün yüzü görmedi" veya "Hiç gün yüzü görmeden öldü gitti" sözleri, bereketin sabah evin kapısına üç kere geldiğine, her gelişinde kapı kapalıysa gittiğine inanılmasından dolayı bereket olması için sabah güneş doğmadan kalkılması ve evin kapısını açarak biraz beklenmesi, erken kalkmayanlar için söylenen "Haydi kalk! Gün bir urgan boyu çıktı" deyimi (Öztürk, 2019) bu inanışların izleri niteliğindedir.

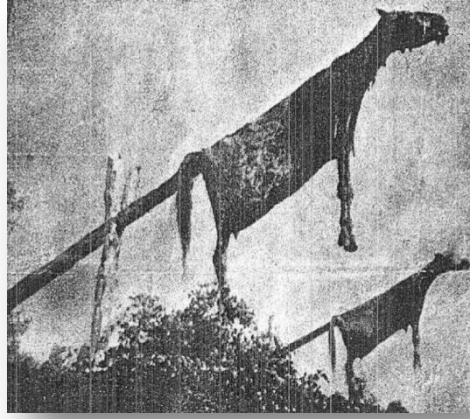
Rize'de "Şükür"ün simgesi veya nazarın değmesini önlemek gibi amaçlarla keçi, geyik gibi hayvanların kafatasları evin giriş kapısının üzerine asılır. Ayrıca nazardan korunmak için yumurta kabukları da asılmaktadır (Ayçiçek 2016: 71). Karabük'te evin dış tarafına nazardan ve bazı kötülüklerden korunmak için geyik boynuzu asılır (Mazıcı 2012: 169). Artvin'de haneyi koruduğuna inanıldığı için evin balkonlarına at kafası asılmaktadır (Köse 2017: 56). Zonguldak'ta nazar değmemesi için tarlanın veya bahçenin ortasına bir sırtık dikilir ve at ile öküz kafatası asılır (Atalan 2000: 55). Samsun'da ahırların kıpısının üst tarafına veya bahçeye bir sırtıkla koçboynuzu asılır ve böylece bakanların nazarları bu nesneye çekilir. Ancak etini yemek veya adak için kesilen hayvanınki değil sadece kurban

²⁹ Göktürk hakanı Ötüken'de otururdu ve otağı doğu yönüne bakardı (Barthold 1947: 534; Ercilasun 2019: 35).

³⁰ Kumanlar, mezarların üzerine bir tepe yaparlar. Bu tepenin üzerine doğu yönüne dönük ve karnının üzerinde elinde bir kase olan heykel yaparlardı (Rubruk 2001: 42-43). Ayrıntılı bilgi için bk. Altınkaynak 2008: 98-114.

olarak kesilen koçun boynuzları asılır. Diğer taraftan bir kişi ilk kez kurban keseceği zaman koç kesmesi gerektiğine inanılır. Bundan sonraki kurban için koyundan koç, sığırdan inek kesmek iyi sayılırdı. Kurban edilen hayvanların kemikleri köpeklere verilmez, çöpe atılmaz, toprağa gömülür.³¹

Macaristan Kumanlarında ise bahçedeki hayvanları nazardan korumak amacıyla bir sırığa veya ahırın kapısının önüne at ve koç kafatası asılırdı.³² Türklere kurban edilen hayvanların kemikleri kırılmaz, köpeklere verilmez, ateşte yakılır ya da toprağa gömülür. Bazı özel ayinlerden sonra ise kemikler bir kaba konularak kayın ağacına asılır. At kurbanlarının kafatası bir sıruk üzerine konulur. Bu gelenek oldukça yaygındır. Altaylılar ve Yakutlar kurban olarak kestikleri atın derisini bir sırığa geçirerek at şeklini verip asarlar. Buna Altaylılar “Baydara”, Yakutlar ise “Tabık” demektirler. XIII. yüzyılda Kıpçaklar da buna benzer derileri asmışlardır. Ancak bu derilere ne ad verdikleri bilinmemektedir.³³ Kıpçaklar da “Baydara” demiş olmalıdır. Çünkü Mısır Kıpçaklarında,³⁴ Altın Orda Devleti’nde³⁵ ve 1590’lı yıllarda Ahıska’da³⁶ “Baydara” adı bulunmaktadır.

Şekil 1: Kurban olarak kesilen atın başı ve derisinin bir sırığa geçirilerek at şeklini verip asılması (İnan 1986).

³¹ Bozkurt, 2019; Öztürk, 2019; Eski Türklere kurban için erkek cinsi üstün sayılırdı. Attan aygır, koyundan koç, deveden buğra kesilirdi (Dede Korkut Masalları 1968: 81).

³² Bu gelenek çobanlar arasında XX. yüzyılın ortalarına kadar varlığını sürdürmüştür. Günümüzde ise gelenekleri muhafaza eden gruplar içinde yaşamaktadır (Bartha, 2020; Macaristan, Kuman Türkleri Özü Türk Belgeseli, 2008).

³³ İnan 1986: 101-102. Eski Türklere en büyük kurban, at idi (Kafesoğlu 2002: 25); atın kurban edilmesine ve önemine dair veriler oldukça fazladır. Birçok kurganda at iskeletleri bulunmuştur. Kumanların mezarlarında da at iskeletleri ele geçmiştir (Kurat 1972: 104; Ögel 1984: 62-68, 292-301; bk. Erten, 2006; Latinlerin müttefiklerinden olan Kuman prensi Jonah, 1241 yılında ölünce Konstantinopolis kent surlarının dışında bir höyüğe gömüldü. Cenaze töreninde, anısına yirmi altı atın kurban edildiği belirtilir (Vasary 2008: 78). Kumanların at derisi asmasıyla ilgili bk. Rubruk 2001: 42-43.

³⁴ Saltanat naibi olan Emir Bedreddin Baydara, Memlük Sultanını öldürerek yerine geçmiştir; ancak ertesi gün öldürülmüştür (Gezen 2019: 60-62).

³⁵ Özbek Han’ın üçüncü eşi Beylon Hatun, Bizans imparatorunun kızı idi. Çocuğunu İstanbul’da doğurmak istemiş ve Özbek Han da buna izin vermiştir. Böylece Beylon Hatun beş bin askerle birlikte Emir Baydara refakatinde Bizans sınırına kadar götürülmüştür (Birol 1991: 24).

³⁶ Kuzey Kafkasya’dan Suriye ve Mısır’a köle olarak getirilip Memlük Devleti’nde yönetici olan Kıpçaklarda görülen çok sayıdaki isimden birisi “Baydara” olup 1595 tarihli Ahıska Mufassal Defteri’nde de yer almaktadır (Uyğur 2017a: 606).

Rize yöresinde, köpeğe değer verilirdi ve sürüleri koruduğu için özellikle beslenirdi. Köpek öldürmek insan öldürmek kadar önemli bir suçtu. Üçlü mısır koçanları, bereketin simgesi kabul edilir ve bu koçanlardan ikisinin köpeğin hakkı olduğuna inandıklarından dolayı köpeklere yedirilirdi.³⁷ Macaristan Kumanlarında bulunan “Komondor” adlı bir tür çoban köpeğini, Kumanlar Macaristan’a göç ederken beraberlerinde getirmişlerdir.³⁸ “Komandur/Kumandur”, Kuman-Kıpçaklardaki bir boyun adıdır (Rasonyi 1966-1969: 119; Kırzioğlu 1992: 172-173). Aynı zamanda 1573 yılındaki Ardahan-ı Büzürg (Büyük Ardahan) Sancağı’ndaki bir yerleşim yerinin adı da “Komandur”dur (Kırzioğlu 1992: 172-173). Köpek, Kuman-Kıpçaklar için önemli bir hayvan olmuştur. Kaynaklarda onları “köpek” ve “it” olarak adlandırdıkları ve köpeklerin özelliklerine göre adlar verdikleri kayıtlıdır.³⁹ Bunlardan “barak” (Barag) ve “it” gibi kelimeler Macaristan’daki Kumanlarda mevcuttur.⁴⁰ Diğer taraftan Kırım Çokrak’taki Kuman-Kıpçak mezarında köpek iskeleti bulunmuştur (Rodoplu 2019: 103). Ayrıca Kuman-Kıpçaklar başka halklarla yaptıkları yemin etme törenlerinde sadakatlerini göstermek amacıyla köpeği kurban etmişlerdir (Gökbel 2002: 369; Korkmaz 2014: 122). Köpeği mukaddes bir hayvan sayan Kuman-Kıpçaklar “it” ve “barak” kelimeleri ile birçok kişi ve yer adı vücuda getirmişlerdir. 1190 ve 1193 yıllarına ait Rus vekayinamelerinde “İtoğlu”, “İtler/İtler” şeklinde kişi adları ile “İtapa” adlı bir yer adı kayıtlıdır (Caferoğlu 1961: 1-11; Rasonyi 1966-1969: 106). 1288 yılı kaynağında Macaristan Kumanlarında “İtük-İtik” (İt yavrusu) adı yer almaktadır.⁴¹ 1185 yılı Rus kaynağında “barak” adı geçer. 1327 yılından önce Kuman-Kıpçaklarda hem kişi adı olarak hem de kabile adı olarak kullanılmıştır. Macaristan Kumanlarında bir soyun adı da olmuştur (Caferoğlu 1961: 1-11; Rasonyi 1966-1969: 86-87). “Barak”, kişi adı olarak 1595 tarihli Ahışa Liva’sı Mufassal Defteri’nde de yer almaktadır (Uyğur 2017a: 606). Bunlardan anlaşılacağı üzere eskiden Kuman-Kıpçaklarda köpek kültürü geniş ve canlı bir gelişme sahası bulmuştur (Caferoğlu 1961: 1-11) ve günümüzde de “köpek” eskisi kadar olmasa da önemini korumaktadır.

Her iki coğrafyada “ters” ile ilgili inançlar bulunmaktadır. Rize Ardeşen’de küçük çocuğun bacaklarının arasından arkaya doğru ters bir şekilde bakması birinin öleceği anlamına gelirken (Ayçiçek 2016: 70), Samsun ve Karabük’te misafir geleceğine yorumlanır (Mazıcı 2012: 163; Öztürk, 2019). Rize ve Samsun’da giyilen kıyafetin ters olması, işlerin olumsuz gideceği manasına gelmektedir (Ayçiçek 2016: 70; Öztürk, 2019). Bununla birlikte Ardeşen’de kız istemeye gidildiği zaman kız tarafı kıyafetleri ters giyerse kızı vermeye gönüllerinin olmadığını işaret eden, Samsun’da kız istemeye giden kişi işinin rast gitmesi ve olumlu sonuç almak için içteki görünmeyen bir kıyafetini ters giyerdi (Ayçiçek 2016: 70; Öztürk, 2019). Rize’deki cenazelerde kara elbiseler giyilir, bazen de kıyafetler ters giyilirdi (Ayçiçek 2016: 70). Kıpçak-Köldönön boyu da cenazelerde kıyafetlerini ters giyer ve ters oturlardı (İnan 1986: 199). Bunlara ilave olarak sabahları önemli bir iş yapmaya gidilirken veya yolculuk yapmak için evden çıkılırken önüne çıkan kişi erkekse işlerin yolunda gideceği, eğer kadınsa işlerin ters gideceği inancı mevcuttur (Ayçiçek 2016: 70; Öztürk, 2019). Macaristan’da ise bebek anne sütünü içmediğinde, anne

³⁷ Ayçiçek 2016: 71. sayfanın 437. dipnotu.

³⁸ Komondor adının Kuman + dur “hakiki Kuman ol”, “Kumana ait” veya “Kuman cinsi” manasına geldiği belirtilmektedir (Rasonyi 1939: 414; 1966-1969: 119; 1993: 145). Konu hakkında ayrıca bk. Macaristan, Kuman Türkleri Özü Türk Belgeseli, 2008; Nagy 2013a: 166.

³⁹ Tazi: av köpeği, gilbarg: av köpeği, gubas: bir cins köpek, barak: çoban köpeği, eger/eğer: kurt köpeği, köbelek: tüyü çok olan çoban köpeği, parla: tüyü az olan köpek. Köpek yavrusuna “enik”, dişi köpeğe ise “kancık” denilmiştir (Caferoğlu 1973: 30; Safran 1989: 210-211; Al-Turk 2006: 145).

⁴⁰ Barag, uzun tüylü köpeğe denir (Rasonyi 1966-1969: 86-87, 106; Nagy 2013b: 37).

⁴¹ Macaristan’da Karpat Havzası’nın dışında doğdukları varsayılan Kuman kişi adlarından birisi de “İtik-İtik” adıdır (Baski 2019: 2, 6-8); köpek hakkında ayrıca bk. Caferoğlu 1961: 1-11; Rasonyi 1966-1969: 86-87, 106.

loğusalığı boyunca keneye dokunmaz, elbise silkelemez ve derenin üzerinden geçmez. Geçmek zorunda kalırsa arkası dönük olarak suya eğilir ve elindeki kabı suyun akış yönünün tersine doğru çeker. Daha sonra suda beklediği düşünülen kötü ruhların yıkıcı gücünü yanlış yönlendirmek için bu sudan üç yudum içer. Bununla birlikte loğusa kadın, albastıdan korunmak için gömleğini tersyüz giyer (Vardan 2018a: 255-258). Ters motifi, halk inanmalarında bir kült oluşturmuştur. Bu uygulama şekliyle adeta diğer aleme, gidişatın tersinin olması mesajı verilir. Olacak bir kötü olayın olmaması dileği iletilir (Kalafat 2009: 110).

Araştırılan bölgelerde “eşik” ile ilgili inançların olduğu görülmektedir. Kastamonu ve Zonguldak’ta eşiğe oturmak (Atalan 2000: 61; Karabüber 2017: 179), Samsun’da ise eşiğe oturmak veya eşikte ayakta durmak iyi sayılmaz, aksi halde yapan kişinin iftiraya uğrayacağına inanılır (Öztürk, 2019). Macaristan Kumanlarında eşik, dünyalar arası geçişin sembolü sayılır. Bu nedenle cenaze defnedildikten sonra eşiğe toprak sürahi veya testi koyarlar. Sürahi veya testi devrildiğinde bunu, ölen kişinin ruhunun geldiğinin işareti olarak görürler. Loğusayı albastıdan korumak için eşiğe tuz bırakırlar. Zaman zaman ruhlarla aralarında keskin bir sınır çektiklerini göstermek amacıyla eşiğe kesici alet koyarlar. Bununla birlikte havanın kötü olduğu zamanlarda şimşek çarpabilir diye çocukların eşiğe basmalarına ya da eşikte durmalarına izin verilmez (Vardan 2018a: 255-258, 313).

Macaristan Kumanlarında çocuk sahibi olmak için birtakım uygulamalar yapılmaktaydı. Kötü ruhların ele geçirdiği talihi geri döndürmek ve şifa bulmak amacıyla kurşun dökülürdü (Vardan 2018a: 241). Abdülkadir İnan (1952: 29), kurşun dökmeye “kut kuyma” denildiğini ve bunun “kut dökme” anlamına geldiğini, kötü ruhların çaldığı kutu yani talihi, saadeti geri döndürmek amacıyla yapılan bir sihir ayini olduğunu belirtmektedir. Ancak Macaristan Kumanlarındaki bu geleneksel uygulama 1930-1940’lı yıllarda sağlık çalışanları ve devletin sıkı denetimleri ile bırakılmıştır. Diğer taraftan günümüzde Macaristan’ın kuzeydoğusunda yer alan Miskolc’taki eskiden beri kayın ormanı dibinde bulunan Ujhuta (eski adı Bükkszentkereszt) Köyü’nde, taşların ve ağaçların iyileştirici gücü olduğuna, insanın enerjisini yenilediğine inanılmaktadır. Yapılan araştırmalarda açıklanamayan şekilde burada yaşayanların şifa buldukları belirtilmektedir. İnsanlar kayın ağaçlarını kucaklarlar ve kayalara otururlar (Vardan 2018a: 241). Hunlar, ilkbahar ve sonbaharda atalara kurban kestikten sonra civara kayın ağacı dikerlerdi ve bunlar kutlu orman oluştururdu (Kafesoğlu 2002: 27). Göktürk ve Uygur dönemlerinde Ötüken ormanlarının mukaddes sayıldığı bilinmektedir. Bununla birlikte bazı ağaçlar da takdis edilir ama Şamanlar en çok kayın ağacını sayarlar. Altaylı, Sagay, Şor, Kaç, Teleüt gibi ulusların kamları kayın ağacı olmadan ayin yapmaz. Kayın ağacı aynı zamanda tapınılan bir varlık olmuş ve ona kurban sunulmuştur. Altaylılarda her ruh ile Tanrıya yapılan kurban ayini çeşitli olur. En uzun süren, Ülgen adına yapılan ayindir. Bu ayin üç bölümden oluşur. Bir çadır kurulur ve çadırın ortasına yeşil bir kayın ağacı dikilir. Çadırın tepesindeki dallar bırakılır ve oraya bayrak bağlanır. Burada at kurban edilir. Kurbanın derisi, başı, ayağı ve kuyruğu bir sırığa asılır. Sonra Kam, çeşitli ritüeller yapar ve göğre çıkararak kurbanı Ülgen’e takdim eder (İnan 1986: 63-64, 103-108). Kayın ağacı, gücü ve dayanıklılığı ifade etmektedir. Altay-Türk mitolojisinde göğün direği, gök ve dünya ağacı için “bay kayıng” tabiri kullanılmaktadır. “Bay kayıng” resmi, Altay şaman davullarında da yer almaktadır (Toprak 2011: 560-561).

Erzurum’un Oltu ilçesinde hamile bir kadın çocuğunun kime benzemesini istiyorsa ona bakar. Vahşi hayvanlara bakması iyi sayılmaz, aksi halde çocuk o hayvana benzer (Dağaşan 2013: 13). Samsun ile Kastamonu’nun Tosya ilçesi ve Karabük’ün Safranbolu

ilçesinde bir kadın hamileyken kanlı ciğere veya kırmızı güle dokunup vücudunun neresine değdirdiyse, çocuğun aynı yerinde doğum lekesi olacağına inanılır (Mazıcı 2012: 111; Karabüber, 2017: 41; Öztürk, 2019). Doğu Azerbaycan'da hamile bir kadın ciğere elini değdirdiğinde ya da ciğer yerken vücuduna dokunduğunda çocuğun aynı yerinde ben olacağı inancı vardır (Sardarinia 2016: 38). Karabük'te hamile kadın birine çok kızarsa veya birini sevmezse çocuğunun ona benzeyeceğine inanılır (Mazıcı 2012: 110). Samsun'da hamile bir kadın güzel bir kişiye bakarsa çocuğunun güzel olacağına, birine çok kızarsa veya birini sevmezse çocuğunun ona benzeyeceğine inanılır. Bununla birlikte ölüye bakarsa, çocuğunun soluk renkli olacağı inancı da vardır (Öztürk, 2019). Macaristan'daki Kumanlarda benzer inançlar bulunmaktadır. Hamile bir kadın ciğere dokunup, kanını vücuduna değdirdiğinde oluşan lekenin çocukta da olacağına inanılır. Beyaz tenli hamile bir kadın meyve veya bir bitkiyi kucagında taşıdığında çocuğun yüzünde ona benzer bir doğum lekesi olacağına inanılır. Tiksinerek, şaşırarak ya da ürpererek baktığı şeylere benzeyeceği inancı vardır. Anne hamileyken vahşi hayvan eti yerse çocuğunun vücudunda yara çıkacağına inanılır. Eskiden, hamile olan bir kadın bunu inkar ederse çocuğunun dilsiz olacağına inanırlardı. Ayrıca hamile bir kadın, ölüye bakarsa çocuğu soluk renkli olur (Vardan 2018a: 242).

Karadeniz Bölgesi'nde yeni doğan çocuklarla ilgili birtakım inançlar ve uygulamalar bulunmaktadır. Samsun ve Karabük'te bebeğin kafası, şekle sokmak için sarılırdı.⁴² Aynı uygulama Macaristan Kumanlarında da vardır (Vardan 2018a: 248). Ardeşen ilçesinde yeni doğan çocuğun kırkı çıkana kadar bazı kötülüklerden korunması için yastığının altına köpek pislighi, nane ve bıçak konulur (Ayçiçek 2016: 64). Rize'nin Çayeli ilçesinde anne ve bebek alkarısından korunmaları için yalnız bırakılmaz, eğer bırakılacaksa çocuğun yattığı yere süpürge, ekme, kömür ve Kur'an-ı Kerim konulur (Kabataş 2006: 34). Trabzon Akçaabat'ta odaya Kur'an-ı Kerim konulur ve loğusanın başına kırmızı çember örtülür veya kurdele takılır (Kolot 2017: 50). Artvin Ardanuç'ta çocuğun odasında ışık yakılır ve kapıya süpürge konulur (Köse 2017: 22, 24). Şavşat'taki Ahıska Türklerinde loğusa kadın yalnız bırakılmaz. Yalnız kalması durumunda yanına Kur'an-ı Kerim bırakılır ve yatağının yakınına keçi kılından yapılmış ip ile süpürge konulur (Akkoyun 2009: 250). Samsun'da eskiden kötü ruhlardan korunmaları için kırk gün boyunca bebeğin kundağına kırmızı başörtüsü, odaya ise sarımsak, süpürge ve En'am Suresi'nin yazılı olduğu küçük kitapçık konurdu (Bozkurt 2019). Sinop Boyabat'ta kırklı kadın dışarı çıkmak zorunda kaldığında beşiğin yanına süpürge konurdu (Saraç 2014: 49). Kastamonu Tosya'da bebek yalnız bırakıldığında yanına süpürge, makas veya urgan, yastığının altına ise bıçak ve bebeğin kordonunun kesildiği jilet konulur, kapıya soğan asılır. Kundağa veya bebeğin koluna kırmızı kurdele bağlanır ya da yüzüne kırmızı örtü örtülür (Karabüber 2017: 75-76). Zonguldak'ta loğusa kadın ve bebeğin odasına Kur'an-ı Kerim asılır. Anne ve bebeğin odasında geceleri ışık yakılır ve bebek yalnız bırakılmaz. Annenin başına kırmızı renk bir başörtüsü ve bebeğin yüzüne de kırmızı renk bir tülbent örtülür. Annenin yastığına iğne batırılır. Bebeğin yanına süpürge ile maşa konulur (Atalan 2000: 39, 61). Karabük Safranbolu'da anne ve bebek yalnız bırakılmaz, bırakılacaksa odaya Kur'an-ı Kerim asılır ve yanlarına süpürge konulur (Mazıcı 2012: 114). Erzurum Oltu'da anne kırk gün yalnız bırakılmaz ve yakasına iğne takılır. Bebeğin bulunduğu odaya Kur'an-ı Kerim asılır ve çocuğun yanına soğan veya demirden bir eşya konulur (Dağaşan 2013: 16-17, 43). Ardahan'da anne ve bebek kırk gün yalnız bırakılmaz. Annenin başına kırmızı eşarp

⁴² Bebek yatarken kafası sürekli bir tarafa dönük yatarsa, kafasının o tarafı yassı olur. Bu nedenle bebeğin kafasının normal bir şekilde büyümesi için sarılırdı. Bununla birlikte eskiden beşiğin üzerine konulan örtü, bir süre sağdan, bir süre sol taraftan açık bırakılırdı ki bebek uyanık olduğunda o açık taraftan bakardı. Böylece kafasının bir tarafı yassı olmazdı (Öztürk, 2019). Karabük'teki bu uygulama hakkında bk. Mazıcı 2012: 111.

bağlanır ve başucuna Kur'an-ı Kerim, yatağına demir ve süpürge konulur (Saltaş 2016: 29-30).

Bu inançlar ve uygulamalar Macaristan'daki Kumanlarda da görülmektedir. Macaristan'daki Kumanlarda "alkarısı" inancı bulunmaktadır. 2010 yılında doğumda ölen bir kadını ve bebeğini akrabaları hiç konuşmadan memleketine götürmüşlerdir. Albastının, loğusa kadına kötü bir haber verildiğinde, loğusa bir şeyden korktuğunda ya da yalnız bırakıldığında ortaya çıktığına inanılır. Bu nedenle albastıdan korunmak için birtakım uygulamalar yapılır. Bebeğin yanına kutsal kitap konulur. Doğumdan itibaren anne ve bebek yalnız bırakılmazlar. Kırk gün boyunca loğusanın odasının ışığı söndürülmez. Annenin, bebeğinin yanından ayrılması gerektiğinde kapıya süpürge veya benzer bir nesneyi koyarlar. Çünkü süpürge pistir ve alkarısı pis nesnelere gelmez. Bebeğin yanına tarak bırakılır. Yatağın kenarına bıçak, çatal, tuz ve biber konulur. Eşiğe tuz bırakma, yatağa tuz serpmeye, sarımsak koyma, yatağın yanına domuz gübresi bırakma, kapının üst pervazına sarımsak hevengi asma gibi önlemler alınmıştır. Loğusa kadın gömleğini tersyüz giyer. Saçına, boynuna ya da bileğine kırmızı kurdele bağlanır. Bebek elini açınca kadar kırmızı kurdele bağlanır ve yatağının önüne de kırmızı eşarp konulur (Vardan 2018a: 255-258).

Samsun ve Rize yöresinde, çocuğun çarpılmasını önlemek için kırkı çıkana kadar ki süreçte yıkanılan çocuğun suyu gece dışarı dökülmez (Kabataş 2006: 32; Ayçiçek 2016: 64; Öztürk, 2019). Samsun, Trabzon ve Rize'de bebeğin dışarı asılan çamaşırları gece olmadan toplanır (Kabataş 2006: 32; Kolot 2017: 50; Öztürk, 2019). Rize'de kırklı kadının bulunduğu eve özellikle de odaya dışarıdan getirilmiş et (çiğ et) sokulmaz. Et getirmek gerekiyorsa et önce yere konulur. Kırklı çocuk evin üst tarafına götürülür ve üç kez yukarıya kaldırılır. Böylece etin çocuğu veya annesini basması önlenmiş olur (Ayçiçek 2016: 64). Samsun'da benzer uygulama bulunmakta olup, çocuk bir kere yukarı kaldırılır. Bununla birlikte cenaze törenine katılan kişiler evlerine geldikleri zaman insanların cenaze basığı olmamaları için ev halkı ayağa kalkar ve bebek yukarı kaldırılır. Ayrıca loğusa bir kadın ile bebeğinin kırkı dolmadan dışarı çıkmaması sağlanırdı (Öztürk, 2019). Trabzon Akçaabat ile Kastamonu Tosya'da kırklı kadın ve bebeğinin kırk günden önce dışarı çıkması uygun bulunmaz (Kolot 2017: 49; Karabüber 2017: 54, 56). Macaristan Kumanlarında ise annenin kırkı dolmadan sadece bir yakını vefat ettiğinde ölenle vedalaşması için yatağından kalkıp başka insanlarla karşılaşması söz konusu olabilirdi. Aksi halde yatağında kalması uygun bulunurdu. Zarar verici ruhlardan anne ve bebeği korumak amacıyla insanlar bebek görmeye kırk gün dolduktan sonra kabul edilirdi (Vardan 2018a: 255, 259).

Rize yöresinde yeni doğan bebek üç ay olana kadar her gün sabah akşam, Trabzon yöresinde kırk gün boyunca her gün yıkanır (Ayçiçek 2016: 65; Kolot 2017: 43). Karadeniz Bölgesi'nde kırk gün dolunca anne ve bebek yıkanır ve buna "Kırklama/Kırklanma" denir (Savaş 2007: 11; Saraç 2014: 51; Köse 2017: 22-23; Karabüber 2017: 60-61; Bozkurt, 2019; Öztürk, 2019). Macaristan Kumanlarında ise Hristiyanlığın etkisiyle çocuk dinsiz sayılır, vaftiz oluncaya kadar kiliseye de sokulmaz. Çocuk hemen yıkanmaz, silinir. Daha sonra kutsamanın ilk adımı olarak güçlendirmek ve arındırmak için toprağa koyarlar. Yere koydukları çocuğu babası iki eliyle tutarak göğe doğru kaldırır ve eğer güneş varsa doğan güneşe doğru tutar veya atın sırtına koyardı. Son olarak da şapkasını çocuğun üzerine koyardı ki bu hareketiyle aileye kabul edildiğini teyit eder ve sonra bir ayağıyla evin içine adım atardı. Bir Kuman baba, yeni doğan çocuğunu topraktan alarak güneşe doğru tutar. Günümüzde de bu gelenek devam etmektedir. Çocuğun ilk banyosuna büyük önem verilir ve banyo suyuna bazı bitkiler koyulur. İnançlarına göre zaten henüz dinsiz sayılan ten

solmaya başladığı zaman sadece bir iki haftalıkken gökyüzünden direkt bir kaba yağın yağmur suyuyla yıkamaya çalışırlar. Bebeği yıkadıkları suyu bir kaba koyup, temiz bir yere koyarlar ve altına damlamasını sağlarlar. Bunu da şanslarını kötüye çevirmemek, kötü ruhları güçlendirmemek için gece yapmazlar. Kırkıncı gün bir takım ritüellerle hazırlanan su ile yıkanınca artık kötü ruhlara karşı savunmasız oldukları dönemden kurtulduklarına inanırlar. Kırkıncı annenin ilk gezisi, rahibin kendisini ve bebeğini kutsayacağı kiliseye yapılır. Anne, mabetten eve dönüşte çocuğun aylak olmaması için kimseyle selamlaşmaz, konuşmaz ve arkasına bakmazdı.⁴³

Moldova Gagauz Özerk Cumhuriyeti'nin Kıpçak ve Komrat köylerindeki Gagauzlar'da da benzer uygulamalar vardır. Kırkıncı kadın ve bebeği kötü ruhlardan korumak için loğusanın cebine demir çivi, vida gibi eşyalar ile anne ve bebeğin yastığının altına makas ve bıçak konulur. Loğusa kadın ve bebek kırk gün boyunca yalnız bırakılmaz. Bırakılacaksa mutlaka odaya süpürge, sarımsak ve soğan konulur. Kötü ruhları uzaklaştırmak için loğusanın ve bebeğin odasında kırk gün ışık yakılır. Ayrıca bebeğin dışarı asılan çamaşırları akşam olmadan toplanır (Malacılı 2002: 175-177; Petrovici 2009: 197-198).

Doğum dönemindeki inançlar ve uygulamalar eski inançların bakiyeleridir. Bazılarına ise İslami giysiler giydirilmiştir. Kişioğlundan kaynaklanan ve zararlı olabileceklerine inanılan kuvve doğum sonrası için de söz konusudur. Hayvan pisliği, süpürge, sarımsak, tuz, biber, demirden yapılan nesnelere ile kırmızı rengin anne ve bebeği kötü ruhlardan koruduğuna inanılır. Korunma alkarısı, karakura, cin gibi görünmeyen ve fenalık yapabileceklerine inanılan güçlere karşı yapılır (Kalafat 2009: 30). Türklere süpürge etrafında oluşan adet ve gelenekler, inanışlar ve uygulamalar oldukça fazladır. Bu inanışlardan birisi de süpürge'nin kötü ruhlardan koruduğu, onların zararlı etkilerini engellediği yönündedir. Sarımsak ve soğan kara iyelerden korunmada kullanılır ve söz konusu bitkiler bu tür kötü ruhlara karşı koruyucu olarak bilinirler (Kalafat 2016: 60). Ayrıca demirin ve kırmızı rengin koruyucu özelliği bulunmaktadır (Şimşek 2017: 105). Kıpçaklar, Argınlar ve Kazaklar loğusayı albastıdan korumak için çekiç ile bir demir parçası alıp "demirci geldi, demirci geldi" diye bağırlar. Ayrıca Kırgız, Yabaku, Kıpçak ve başka Türk boyları demiri kutsal sayarlar ve demirle ant içerler (İnan 1986: 84). Tüm bunlar Gök Tanrı inanç sisteminde olan birer kutsal kültürdür (Kalafat 2009: 30).

Araştırılan yörelerdeki diğer bir uygulama ise çocuk dünyaya geldikten sonra kesilen kurbandır. Samsun, Sinop, Rize ve Trabzon'da çocuklar doğduğu zaman Hekike/Akika denilen kurban kesilir (Saraç 2014: 53; Ayçiçek 2016: 62; Kolot 2017: 39-40; Bozkurt, 2019). Söz konusu uygulama Macaristan Kumanlarında da vardır ve kurbanı, babanın kardeşleri keser ve bu kurban tavuktur (Vardan 2018a: 254).

Türkler, çocuğa verilen adın onun kaderini de belirleyeceğine inanmışlar ve ad vermeyi çok önemsemişler, ad seçilirken büyük özen göstermişlerdir (Türktaş 2019: 36). Rize'de çocuklara ad, kulağına Ezan okunarak ve üç kez adı söylenerek verilir. Çocuklara genelde kayınvalide veya kayınpederin belirlediği ad konulmaktadır. Yeni ölen dedesi veya babası, annesi ve büyükannesi gibi birinci dereceden yakınlarının adı tercih edilmektedir. Bu adlar da genellikle büyüklerinin adını yaşatmak amacıyla verilmektedir. Çocuğa ad

⁴³ Vardan 2018a: 252-253, 259, 261; Samsun'da eskiden bir çocuk zamanı geldiği halde yürüyemiyorsa ve yakın bir zamanda bir cenaze töreninden çocuğun bulunduğu eve gelen olduysa çocuğun cenaze başığı olduğu düşünülür ve elli ikisi dolmamış bir kişinin mezarına götürülüp, mezarın ayakucunda çocuğun başından aşağıya su dökülürdü. Çocuk üç kez toprağa bastırılarak "Sen beni bastın, ben seni basayım." denirdi. Anne eve dönüşte kimseyle selamlaşmaz, konuşmaz ve arkasına bakmazdı (Öztürk, 2019).

verirken bu adın çocuğa hayırlı olup olmamasına da dikkat edilmektedir. Çocuklar zamanı geldiğinde yürüyemiyorsa “basılmış” olabileceğine inanılır. “İsim çocuğa gelişmedi” tabiri kullanılır ve verilen ismin çocuğa iyi gelmediği düşünülür. Basılmış çocukların düzelmesi için bu çocukların adları değiştirilmektedir. İkinci adlar verilirken tanınan, sağlıklı, güçlü, kuvvetli ve örnek alınan insanların adlarını vermeye dikkat ederler. Bu sadece yürüyemeyen çocuklar için değil sık sık hastalık geçiren, dili tutulan çocuklar için de geçerlidir (Ayçiçek 2016: 65-66). Samsun’da çocuklara ad, kulağına Ezan okunarak ve üç kez adı söylenerek verilir. Çocuklara genelde kayınvalide veya kayınpederin belirlediği ad konulmaktadır. Ölmüş atalarının adları verildiği gibi büyükannesi veya büyükbabası kendi adını torununa vermektedir. Çocuklar zamanı geldiği halde gelişmiyorsa veya sık sık hastalanıyorsa, verilen ismin iyi gelmediğine inanılır. “İsmi çocuğa yaramadı” tabiri kullanılır ve adı değiştirilir (Öztürk, 2019). Macaristan Kumanlarında eskiden çocuk doğunca ebe, çocuğa göbek adını verirdi. Göbek adı vermek, çocuğu korumak amacıyla yapılırdı. Çünkü bebeğin ailesi bu ismi değiştirecektir. Böylelikle kötü ruhlar yanıltılmış oluyordu (Vardan 2018a: 263). Anadolu ve Balkanlarda Türk halk sufizmine göre, çocuklara iki ad verilmesi onları büyüden korumak için yapılmaktadır. Büyü yapıldığı zaman birinci ad büyü kapsamına girmekte, ikinci ad ise büyüün etkisini gidermektedir (Ayçiçek 2016: 65-66).

Türkler doğum sonrasında meydana gelen hiçbir hadiseyi bir tesadüf olarak görmemişlerdir. Tam tersine ruh aleminin yeni bir tezahürü addediyorlardı. Bu sebeple doğduğu esnada yağmur yağması ile bir Kumanı “Yangorta” (Yağmurlu), ayaz olduğu bir zamanda doğanı ise “Ayaz” olarak adlandırmışlardır (Rasonyi 1939: 413; 1993: 144). Altın Orda Devleti’nin Hanı Muhammed Özbek’in dördüncü eşinin adı Ordaca idi. Ordu yerinde yani karargâhta doğduğu için bu ad verilmiştir. Ordaca, Türk uluslarından birinin emiri olan İsa Bey’in kızıdır (Birol 1991: 154). XV.-XVI. yüzyıl kaynaklarında Kuman-Kıpçak asıllı Rumen devlet adamları içinde “Ordu” adı mevcuttur (Kırzioğlu 1992: 98). 1595 tarihli Ahışa Mufassal Defteri’nde, Ahıska’da kişi adı olarak “Ordubeg” adı kayıtlıdır (Uyğur 2017a: 630). Çocuk doğduğunda annenin gördüğü ilk eşyanın adının çocuğa ad olarak verilmesi, eski Türklerde yaygın bir uygulamadır. Bunlar Ayna, Balta, Bıçak, Çaruha, Çomaka, Közgülü, Tugbeg,⁴⁴ Çakan, Çubuk, Kurman (ok kutusu), Torsuk gibi isimlerdir. Bundan başka, çocuğun kaderini tayin eden isimler de verilebilir. Mesela Kolbas (orduyu yen). Bu isim önce ileri gelen bir Kumanın adı idi. Daha sonra buna izafeten geniş bir sahanın ismi olmuştur. Kırgızlar çocuklarına bu ismi takmaktadırlar (Rasonyi 1939: 413). Diğer bir isim ise Tepresün, Tepremez (Hareket etme)’dir.⁴⁵ Macaristan Kumanlarında

⁴⁴ 1595 tarihli Ahışa Mufassal Defteri’nde, bölgede kısmi Oğuz unsurundan bahsetmek mümkünse de esas kitlenin Kuman-Kıpçaklardan oluştuğu tespit edilmiştir. Rasonyi’nin “Kuman Özel Adları” adlı eserinde yer alan yüz Kuman-Kıpçak adlarından, “Apa, Balaban, Barak, Barkan, Beke, Belük, Berk, Buga, Bugaç, Çomak, Kaban, Kaçmaz, Kaplan, Kara, Karaça, Kaytar, Koça, Kurman, Közel, Kubasar, Kuman, Küre, Satan, Satuk, Sauk, Sonkur, Tatar, Tolmaç, Tuman, Ulaş, Uzur” gibi 30 kadarının bu defterde geçmesi ve aynı zamanda Memlük Devleti’nde yönetici olan Kıpçaklarda görülen “Akbuga, Arslan, Ayna Beğ, Balaban, Baydara, Bayram, Belek, Canı Bek, Çerik, Dilenci Elik, Gözel, İl Begi, Kaçmas, Kapan, Kara, Kara Arslan, Karaca, Karagöz, Karaman, Kazan, Korkmas, Oruç, Saruca, Satı, Satılmış, Sunkur, Surgatmış, Tagrı Bermiş, Tarhan, Temür, Togan, Tulu, Yağmur” gibi birçok ismin yine bu defterde geçiyor olması bu bölgelerin ortaklığını oluşturan Kıpçakların varlığını göstermektedir. Bugün Atabek Yurdu’nda yaşayan veya sürgün edilmiş halkın dilindeki Kıpçak Türkçesinin ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz varlığı özelliklerinin mevcudiyeti ile halihazırda bu bölgede yaşayanların 1595 yılında kayda geçirilmiş halkla aynı olduklarını göstermektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Uyğur 2017a: 587-635. Gürcistan’ın Aspindza, Ninotsminda ve Ahilkelek ilçelerini kapsayan Cavakheti yöresinde tespit edilen Türkçe adlar için bk. Şenel vd. 2010: 217-241; konu hakkında bk. Rasonyi 1966-1969: 143.

⁴⁵ “Tepret” kelimesi Codex Cumanicus’ta “Tepret- (-ur): Harekete geçirmek; “Tepretmek: Hareket etme” şeklinde geçmektedir (Grønbech 1992: 184). “Tepret” sözcüğü, Karaçay-Malkar Türkçesinde “Tebret” şeklinde geçer (Tavkul 2003: 22). Konu hakkında bk. Rasonyi 1939: 413; Nagy 2013b: 36-37.

1230'lu yıllarda "Tepremez" kişi adı olarak kullanılmıştır (Baski 2019: 6-8). Günümüzdeki Debrecen şehri bundan neşet etmiştir. Koruyucu isimler de vardır. Bu adlar ile kötü niyet besleyen ruhlarla karşı yeni doğan çocuğun ebeveyni için kıymetli olmadığı inandırılmaya çalışılmaktadır. Bunlar Bolmaz (Olmaz), Bokluğ, Murdar ve Satmaz gibi isimlerdir (Rasonyi 1939: 413). Çocuklara kötü adlar vermek adeti de vardır. Bunun sebebi ölüm meleğinin kötü adı olanlardan nefret etmesinden dolayı gelmediğine inanılmasıdır. Kırgızlarda İtalmas (köpek bile almaz), Kabanbay (yabani domuz) gibi adlar hep bu inanca göre verilmiş adlardır. Troytsk civarındaki Kıpçaklarda çocuğu yaşamayan Cetpisbay Ağa, oğluna, yaşaması için Rusça Andrey adını vermiştir (İnan 1986: 174-175). Hayvan adları da ehemmiyetlidir. Alpra (Al-Bura), İlan (yılan), Çurtan (turna balığı) gibi. "Çurtan" adı, Kuman-Kıpçak boyundan birinin adıdır.⁴⁶ Başka bir isim de Karsak'tır. Kuman-Kıpçaklarda sık kullanılan bir kişi adıdır. Macaristan'ın bugünkü Karcag şehri bundan neşet etmiştir (Rasonyi 1939: 413; Rasonyi 1966-1969: 110; Doğru 1985: 35). Macaristan'ın Karcag şehrinin anlamı "Bozkır tilkisi" dir⁴⁷ ve kutsal bir hayvandır.⁴⁸

Çocuk ömrünün korunması için birçok yerde şu adet vardır. Ailenin fazla sayıda çocuğu ölecek olursa anne yeni doğurduğu çocuğunu, hiç çocuğu ölmemiş yani kötü ruhları darıltmamış bir kadına biraz para karşılığında satmaktadır. Bu kadın bebeği giydirmek için bir gömlek dikmektedir. Böyle bir çocuğun adı Satılmış'tır (Rasonyi 1963: 71-72; İnan 1986: 173-175). Bu uygulama Zonguldak'ta da vardır (Atalan 2000: 40-41). Müslüman Başkurtlarda ise çocuğu yaşamayan kişiler, çocuk doğunca ebe eline alıp birkaç ev dolaştıktan sonra çocuğun evinin penceresinden içeriye "Yabancı ülkeden bir çocuk getirdim. Satın alan var mı?" diye seslenir. Pazarlık başlar ve çocuğun ağırlığında demir verip satın alırlar. Çocuğa Demir, Satıpdı veya Satılmış gibi adlar verirler (İnan 1986: 175-175). Çocuğun yaşamasını sağlamak maksadıyla Yaşar, Dursun, Tursun, Turmuş, Durmuş, Durdu, Ölmezbay, Taştan, Kurc (çelik) adları da verilmektedir (Rasonyi 1963: 71-72; İnan 1986: 173-175). Samsun'da sürekli çocuğu ölen kişiler, yaşaması için çocuğa Yaşar, Dursun gibi isimler verirler (Bozkurt, 2019; Öztürk, 2019). Tursun-gül, Satmaz, Satı, Satan, Satuk, Satılmış gibi kişi adları Kuman-Kıpçaklarda da mevcuttur.⁴⁹ Karadeniz Bölgesi'nde Yaşar, Satı, Satılmış, Dursun, Durmuş gibi kişi adları vardır.

⁴⁶ Kötü ruhları dahi korkutan veya onlardan üstün kudrete sahip, süratli hayvanların adları ya da bunlarla sıkı ilişki gösteren "Arslanapa", Kaplan, Bars, Çortan gibi adlar, koruyucu ad olarak kullanılmıştır. Deşt-i Kıpçak'ta XIV. yüzyılda "Çurtan" adında bir kabile vardı. 1341 yılında Macaristan'da kişi adı olarak kullanılmıştır (Rasonyi 1939: 413; 1966-1969: 80, 95, 101, 141-143, 185). Macaristan'ın Tuna ile Tisa nehirleri arasına "Çertan (Çerthan: çortan-çurtan "turna balığı")" boyu yerleşmiştir (Nagy 2013a: 160-161). Kuman-Kıpçakların "Çortan" boyu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Kıldıroğlu 2015: 123-136. Kıpçakların "Çortan" boyu hakkında bk. Kumekov 2001: 387, 390.

⁴⁷ Karsak adı Kuman-Kıpçaklarda "bozkır tilkisi" anlamına gelmektedir (Rasonyi 1966-1969: 110; Al-Turk 2006: 61; Codex Cumanicus 2015: 493; Macaristan, Kuman Türkleri Özü Türk Belgeseli, 2008). Karsak adı Osmanlı Arşiv belgelerinde قارسق biçiminde geçmektedir ve "Karsak", "Bir aded siyah dilkü (tilki) ve iki aded samur ve bir aded karsak kürk ile", "Karsak ve beyaz tilki kürkleri", "Karsak kürk", "Karsak vesair postlar" ve "Karsak postu" şeklinde yer almaktadır. bk. BOA, MAD.d., 23206, 29.12.1194; BOA, C.ML., 98/4370, 06.05.1205; BOA, AE.SSLM.III, 88/5316, 19.11.1215; BOA, D.BŞM.ZMT.d., 13944, 30.07.1222; BOA, AE.SMHD.II, 90/7438, 15.02.1224; BOA, C.AS., 15/668, 17.02.1225; BOA, C.ML., 9/356, 25.07.1225; İslam Ansiklopedisi'nde Karsak, "Karsak, vulpes corsac; Türkistan'dan Moğolistan'a kadar olan bölgede bulunan bir cins tilki, Karagan tilkisidir" şeklinde açıklanmıştır (Karaca 2002: 568).

⁴⁸ Tilkinin bir totem olduğu belirtilir (Rasonyi 1939: 413); ancak Türklerde Totemizm yoktur. bk. Kafesoğlu 2011: 285-287.

⁴⁹ "Satılmış" adı, Gürcistan'da da bulunmaktadır. Tarihi ve modern Gürcüceden derlenen "Adilbega, Atabega, Altuna, Bairama, Bega, Gozala, Deniza, Donguza, Vermişa, Tatar, Tanyria, Turka, Satılmışa, Sayira, Solaya, Uzuna, Ulubega, Uluxana, Qazaxa, Qaradaya, Qarakuma, Qizia, Qirmiza, Şaqla, Xazara, Xatuna" gibi kişi adları da mevcuttur (Janashia 2010: 115-129); bu adların Gürcistan'daki Hristiyan Kıpçakların adları olduğu

Macaristan Kumanlarında, çocuğun ilk isminin seçimini gelenekler düzenlemekte idi. İlk erkek çocuğa, babanın dedesinin ya da babasının isminin verilmesi atalardan miras kalmıştır. Kızlarda durum o kadar sıkı olmamakla birlikte genellikle annenin büyükannesinin ismi verilir. Günümüzde Macaristan Kumanları arasında da artık az olmakla birlikte çocuğa isim verirken bu adet uygulanabilmektedir. Ad verme töreni ise yavaş yavaş azalmış ve daha sonra tamamen bırakılmıştır. Jász kun sahasında kötü ruhları aldatmak için bebeğe sesleniş çoğunlukla gerçek veya hayali kelimeler kullanılarak yapılırdı. Bunlar; mókár (canavar şeklinde çirkin bir şey anlamında), mókus (sincap), markoláb (ejderha gibi hayali yaratık), mumus (Umacı), ördög (şeytan), rézfaszú bagoly (bakır renkli baykuş), kéményseprő (fırın ya da baca temizleyicisi), zsákos ember (çantalı adam), gyerekszedő (çocuk toplayan), táltos (kam), kutya (köpek), farkas (kurt) gibi kötü ruhların bebeği tahrif edemeyecekleri koruyucu isimler kullanılır. Böylece kötü ruhların, bebeğin gerçek adını bilmesi güçleştirilir. Kumanların atalarının kötü ruhları yanılıcı, koruyucu olarak kullandıkları bir takım anlam içeren isimler günümüzde sadece coğrafi ad olarak kalmıştır. Örneğin Szatymaz (günümüzde Macaristan'ın kuzeydoğusunda Szabolcs-Szatmár-Bereg bölgesinde yer adı), Bolmaz/Balmaz (Alfold Ovası'nda Balmazújvaros adında bir yer), Baltabay (günümüzde Baltazar), Bugac (Kiskunság'ta Atalar Kurultayı'nın da düzenlendiği köyün adı) gibi (Vardan 2018a: 264-266).

Erzurum'da çocuğun ilk çıkan dişini gören her kim ise ona yeni bir elbise alıp giydirir veya hediye verir (Dağaşan: 2013: 15). Sinop, Trabzon ve Rize'de çocuğun ilk çıkan dişini gören her kim ise, çocuğa hediye vermek zorundadır (Saraç 2014: 53; Ayçiçek 2016: 66; Kolot 2017: 42). Bu hediye ne olacağı veren kişiye bağlıdır. Söz konusu hediyeler, çocuğa yakınlık derecesi veya kişinin maddi durumuna göre değişmektedir. Verilen hediyeler altın, para, kıyafet veya oyuncak gibi şeyler olabilmektedir (Ayçiçek 2016: 66). Macaristan Kumanlarında da aynı uygulama vardır (Vardan 2018a: 269).

Karadeniz Bölgesi'nde aile kurmaya büyük önem verilir. Aile kurmanın ilk şartı evlenmektir. Rize Tunca'daki evliliklerde kızların sülale dışına verilmediği göze çarpmaktadır. Bundaki amaç aile dışına kız vermeyip bütünlüğü sağlamaktır. Kızın dışarıya verilmemesi yok olmaya karşı bir korunma şeklidir. Bunun yanı sıra anlaşamadıkları sülalelere de kız vermemektedirler. Kafeli, Orta Kafeli ve Mapipere sülaleleri kendi içinde evlilik yoluyla akrabalık kurmaktadır. Orta Kafeli olarak adlandırılan sülale, Mapiperelerle mecbur kalmadıkları sürece evlilik yoluyla akrabalık kurmamaktadırlar. Bu durum günümüzde dahi devam etmektedir. Çünkü eskiden gelen anlaşmazlıkları halen sürmektedir (Ayçiçek 2016: 66).

Evlilik yaşına gelmiş bireylerin evlendirilmesi kararı anne-babanın veya ailenin büyüklerinin kararı doğrultusunda gerçekleşirdi. Kızlar 5, 8, 10 yaşlarına geldiklerinde "bu kız benimdir" derler ve kızın başına mandil (yazma/başörtüsü) takarlardı. Bu yapıldıktan ve kızın ailesi de onayladıktan sonra o kıza başka birisi talip olmazdı ve herkese duyurulurdu. Düğün için bu kızlar evlilik yaşına gelene kadar beklenirdi. Bu evlilikler "Başlık Parası" karşılığında yapılmaktaydı ve kızın güzelliğine göre bu paranın miktarı artmaktaydı. "Başlık Parası" adı altında sadece nakit para değil, toprak, hayvan veya altın verilmekteydi. Bu tür evliliklerin yanında bir de "menemdi" dedikleri değiş tokuş şeklinde de evlilikler yapılmaktaydı. Bu evlilikte, kız verilen aileden kız alınıyordu. Ancak bu uygulamaların günümüzde etkinliğini yitirdiği görülmektedir (Ayçiçek 2016: 66-69). Samsun'da evlilik yaşına gelmiş bireylerin evlendirilmesi kararı anne-babanın veya ailenin

belirtilmektedir (Uygur 2017b: 459); konu hakkında bk. Rasonyi 1963: 63-87; 1966-1969: 124, 142; Uygur 2017a: 587-635.

büyüklerinin kararı doğrultusunda gerçekleşirdi. Erkek tarafı kız tarafına “Başlık Parası” verirdi ve bu sadece para idi. Eskiden kız alınan aileye kız veriliyordu. Akraba evlilikleri olduğu gibi sülale dışından da kız alınıp kız verilmektedir (Öztürk, 2019; Bozkurt, 2019).

Rize’de düğün gününe yakın gelin sandığı hazırlanır. Gelini odadan çıkarmadan önce sandığının üzerine genellikle çocuk olmak üzere biri oturtulurdu ve bu kişiye para verilmeden sandık üzerinden inilmezdi. Buna “Sandık hakkı” denirdi. Gelin evden çıkarılırken bir bıçak, kılıfına dualar eşliğinde üç kez sokulup çıkartılırdı. Daha sonra bıçak yedi kat iple bağlanır, ertesi gün düğümler açılırdı. Bunu yapmalarındaki maksat bağlanmayı önlemektir (Ayçiçek 2016: 66-69). Samsun’daki düğünlerde gelin ve damadın sağdıcı olurdu. Eskiden gelinin başına yüzünü örtecek şekilde arkası yeşil, ön tarafı kırmızı renk olan örtülerden duvak yapılırdı ve örtülürdü. Gelin at üzerinde veya öküz arabasının üzerinde baba evinden alınırdu. Gelin, yengesi veya sağdıcıyla birlikte bu arabada otururdu. Gelini alınca, koca evine bunu haber veren ilk kişiye bahşiş verilirdu. Gelin, koca evine geldiği zaman kayınpederi geline bir dana veya inek vermeden gelin attan, arabadan aşağıya inmezdi. Gelin, koca evine geldiğinde eve girmeden önce eline bir bardak verilir ve tek vuruşta kırması istenirdi. Böylece baba evinden gelen bütün sıkıntıların ve dertlerin gittiğine inanırlardı. Ayrıca gelinin güçlü olup olmadığını ölçerlerdi. Daha sonra eline bir ekmeğe, Kur’an ve tere yağ verilirdu. Yağ, gelin kendi odasının kapısının üst kısmına sürerdi ve bu yağ ile ekmeği (Gelin ekmeği) yemek çok sevap sayılırdı (Bozkurt, 2019; Öztürk, 2019). Rize ve Erzurum’da gelin koca evine geldiğinde erkek çocuğunun olması için kucağına bir erkek çocuk oturtulurdu (Dağaşan: 2013: 44; Ayçiçek 2016: 66-69).

Evlilik konusunda Macaristan ile Karadeniz Bölgesi’nde benzerlikler bulunmaktadır. Macaristan’daki Kuman-Kıpçaklarda da aile kurmanın ilk şartı evlenmektir. Bu nedenle evlenmeye ve evlenmeye dair geleneklere büyük önem vermişlerdir. Kuman-Kıpçak aileleri, bekar kızlarını veya evlenecek çağdaki “satılık kızlarını” evlendiklerinde yadırgamamaları için güzel elbiseleriyle çalıştırırlar. Eskiden kiminle evlenileceğine aileler karar verirlerdi. Gençlerin yaşadıkları yerin dışına çıkmaları çok mümkün değildi. Bu sebeple eşlerini aynı köyden seçmekteydiler. Bununla birlikte arazinin miras yoluyla başka bir aileye geçmesini önlemek için evlenecek kişinin büyükleri tarafından yakın akrabalarından kız seçilmekteydi. Özellikle de yaşadıkları yerin yerlisi olan kişilerde endogami vardır. Günümüzde akraba evliliği olmadığı belirtilmiştir ancak kanunların yasakladığı da eklenmiştir (Vardan 2018a: 81-120).

Macaristan Kumanlarında çeyiz hazırlama ve sandıkta biriktirme geleneği mevcuttur (Vardan vd. 2018: 64-71). Günümüzde Nagykun bölgesinde gelin çeyizi bir sandıkta biriktirilmektedir (Vardan 2018a: 98). Eskiden gelinler bu sandıkları hayatlarının sonuna kadar misafir odalarında saklamaktaydı (Özü Türk Belgeseli, 2008). Kumanlar arasında “Kaling” denilen başlık parası bulunmaktaydı. Damadın babası belirlenen para, hayvan vb. gibi taşınır mülkü gönderir ve kızını alırdu (Vardan 2018a: 182; Bartha 2019: 251).

Gelin eskiden at üzerinde veya at arabasıyla baba evinden alınırdu ve yolda yabancılara görünmemesi, gözle görünen ve görünmeyen tüm kötü gözlerden korumak için başına yüzünü örtecek şekilde kırmızı veya özel işlemeli örtü örtülürdü. Gelinlerin başlarına takılan ve yüzü örtülen duvak bu geleneğin devamıdır. Gelin evden çıktıktan sonra yengesi veya sağdıcıyla birlikte bir at arabasında oturur ve gençler arabanın etrafında dönerler. Delikanlılardan geline ilk ulaşan kişi ödül olarak şal veya mendil alır ve atının yularına bağlar. Düğün sahibi tarafından atın yularına veya arabaların aynalarına takılan başörtüsü, mendil, kurdele gibi nesnelere bu geleneğin devamıdır ve Macaristan

Kumanlarında düğün simgesidir (Vardan 2018a: 81-120). Atların başına takılan başörtüsü, Orta Asya'daki Kazakların simgesiyle paralellik göstermektedir (Bartha 2019: 251). Ekmeğe muhtaç olmaması için gelinin eline ekmek verilir. Dini nikah sonrasında gelin ve damadın başından aşağı buğday ve pirinç saçılır. Pirinç, çiftin yakın bir zamanda çocuk sahibi olmaları için saçılır. Gelin koca evine varınca oğlan çocuğu olsun diye kucasına erkek çocuk verilir. Tiszajenö'de gelinin ileride kolay doğum yapabilmesi için ateşe lapa atarlar (Vardan 2018a: 118-120).

Türklerin yaşadığı diğer yörelerde olduğu gibi Karadeniz ve Macaristan yörelerinde de ölümle ilgili birçok inançlar ve uygulamalar bulunmaktadır. Kastamonu, Sinop, Samsun, Rize ve Ardahan'da köpeğin "kurt gibi uluması" iyi karşılanmaz. Köpek kimin evinin önünde veya kimin arazisinin üzerinde kurt gibi ulursa o aileden birinin öleceğine inanılır (Kabataş 2006: 69-70; Saraç 2014: 74; Ayçiçek 2016: 71; Saltaş 2016: 133; Karabüber 2017: 104; Bozkurt, 2019; Öztürk, 2019). Aynı inanç Deliorman (Bulgaristan)'da da bulunmaktadır (Kaderli 2004: 341). Erzurum Oltu'da köpeğin uzun uzun uluması ölüme işarettir (Dağaşan 2013: 31). Bununla birlikte Rize Ardeşen'de, "Lipardi" ya da "Pardi", Trabzon'da "Bardi" denilen dişi çakalın da kurt gibi uluması ölüm olacağı anlamına gelmektedir (Çelik 1998: 37; Ayçiçek 2016: 71-72). Köpeğin uluması, gözüne kötü ruhların görünmesi sebebiyledir. Bütün köpeklerde kötü ruhları görme hassası yoktur. Sadece alnında "Görmekçi" denilen iki beneği olan köpekler bu kara iyeyi görür ve görünce ağlar bir şekilde ulur. Anadolu'da köpeğin kurt gibi uluması iyi sayılmaz (Kalafat 2004: 96). Kuzey Kafkasya'da Kumuk ve Avar gibi Türk kültürlü halklarda da köpeğin kurt gibi uluması ölüm haberi olarak algılanmaktadır. Kırım Türklerinin genelinde köpeğin kurt gibi ulumasının uğursuzluk olduğu inancı çok yaygındır. Yol gösterici ve geleceğin iyi haberlerinin müjdeleyicisi olarak bilinen kurdun, kendisini ifade ediş şeklinin, köpek tarafından isteyerek veya istenmeyerek taklit edilmesi halinin, uğursuzluğa yol açtığı şeklinde yorumlanmasıdır (Ayçiçek 2016: 71-72). Türkler arasında kurt kültü oldukça yaygındı. Göktürklerin başbuğunun sancağının tepesinde kurt başı vardı. Oğuz ve Kıpçaklarda bozkurt kutsalı.⁵⁰ Kıpçak boyunun tamgası kurttur ve Kıpçakların kutsal hayvanıdır (Şekil 2; Kalafat vd. 2011: 66). Bunun yanı sıra Kumanların Macaristan'daki ilk yerleşim yerlerinden biri olan Gyöngyös şehrinin armasında, koşan bir kurt ve üzerinde bir ay ve bir yıldız bulunmaktadır (Şekil: 2).⁵¹ Kuman-Kıpçak Kağanın kızı ve Macar Kralı V. Istvan'ın karısı Kraliçe Elizabeth'in mühründe Kraliçe Elizabeth, yüz tarafı kurt başlı bir tahtta oturmaktadır (Şekil: 2; Korkmaz 2014: 172). Kurt, gücün, akıllılığın, haşinliğin ve affetmezliğin simgesidir. İnanca göre Kıpçaklar, insan ile dişi kurttan türemiştir. Söz konusu beraberlikten on beş çocuk dünyaya gelmiştir. Bu on beş çocuk Kıpçakların on beş atasını oluşturmaktadır (Kalafat vd. 2011: 66). Kuman-Kıpçak hanı Bonyak, 1099 yılında Macarlarla gireceği bir savaştan önce gece yarısında ayağa kalkıp, ordusundan uzaklaşmış ve kurt gibi ulumaya başlamıştır. Bir kurt onun ulumasına cevap vermiş ve birçok kurdu çağırmıştır. Geri dönen Bonyak, kurtların uluyarak cevap vermesini, bu savaşın galibinin kendileri olacağına yorumlamış, "yarın Macarları yeneceğiz" demiştir ve Macarları yenmişlerdir (Yücel 499; Ahincanov 2010: 186-187). Kurtlar, Bonyak'ın başdanışmanı ve geleceğini haber veren kişiler durumundadır. Dolayısıyla Bonyak, kurdu ilk ataları olarak

⁵⁰ Ahincanov 2010: 186; X.-XII yüzyıllarda Oğuz ve Kıpçakların esas kutsal hayvanının beyaz kurt (Ak Böri) olduğu belirtilmektedir (Ashirov 2015: 218).

⁵¹ Türk kültürü açısından en dikkat çekici armalardan birisidir. Gyöngyös şehrinin en eski arması XVII. yüzyıla ait siyah beyaz renk bir gravür mühründen kalmadır. Daha sonra renklendirilmiştir. Kuman bel çantası şeklinde yapılan kalkan figürünün taban kısmında yeşil, daha sonra mavi renk bir zemin oluşturulmuştur. Zemin üzerinde koşan kurdun üzerindeki "ay" gümüş renkli, "yıldız" ise sarı renkli yapılmıştır. Arma, şehrin belediye binasının girişinde de yer almaktadır (Vardan 2018b: 9, 14).

kabul eden Kıpçak boyunun temsilcisi olarak kurtlara müracaat etmektedir. Han ve rahip görevini birleştiren Bonyak'ın kurt totem ve koruyucuyla bağlantısı olduğu düşünülmektedir. Pek çok Türk kabilesinde çocuk doğumuyla ilişkilendirilen kurt inancı hayli yaygındı. Örneğin Andican Kıpçakları doğumu kolaylaştırmak için kadına bir parça kurutulmuş kurt ciğeri verirler (Ahincanov 2010: 186-187). Doğu Azerbaycan'da loğusa kadını albastıdan korumak için yatağının altına kurt derisi koyarlar, bebeğin beşiğine de kurdun elini asarlardı. Ayrıca bir kadının doğum yaptığı gün köye kurt inerse o kadının 8/9 yıl çocuğunun olmayacağına inanırlar (Sardarinia 2016: 27, 58). Bu inanç ve uygulamaların derinliklerinde "Ata ruhu", "Kurt ata" inancı vardır. Türk inanç sisteminde, ata ruhlarının insanları birtakım görünmeyen güçlerin zararlarından koruyacaklarına inanılırken, kurt ve onun ruhu da ata ruhu olarak düşünülüp ona inanılıyordu (Kalafat 2016: 81).

Şekil 2: Solda Kıpçak Boyunun Tamgası (Kalafat vd. 2011: 66). Ortada Gyöngyös Şehri'nin XVII. yüzyıla ait Arması (Vardan 2018: 14). Sağda Kuman-Kıpçak Kağanının Kızı ve Macar Kralı V. Istvan'ın Eşi Kraliçe Elizabeth'in 1272-1277 Yılları Arasında Kral Naibesi iken Kullandığı, Üzerinde "Kuman-Kıpçak Hanın Kızı" Yazan Mührü. Kraliçe Elizabeth, Yüz Tarafı Kurt Başlı Tahtta Oturmaktadır (Korkmaz 2014: 172).

Samsun, Sinop Boyabat ve Rize Ardeşen'de gece evin önünde veya bacada baykuş öterse o evden birinin öleceğine inanılır. Öten bu baykuşu ölümü atlatmak için öldürmeye çalışırlar (Saraç 2014: 74, 96; Ayçiçek 2016: 71; Öztürk, 2019). Artvin Ardanuç'ta evin etrafında veya bacasında baykuş öterse o evden ölü çıkacağına inanılır (Köse 2017: 45, 62). Yusufeli'nde baykuşun evin çatısı ya da yakınında uzun uzun ötmesi halinde o evden birinin öleceği inancı vardır (Kalafat 2016: 95). Trabzon Akçaabat'ta bir evin yanında baykuş öterse o evden cenaze çıkacağına inanılır (Kolot 2017: 120). Ardahan, Zonguldak ve Erzurum Oltu'da baykuş öterse ölüm olacağına inanılır (Atalan 2000: 62; Dağaşan 2013: 31; Saltaş 2016: 133). Baykuş ötüncü ölüm olacağı inancı, Türk Halk Şiiri'nde, Karadeniz yöresinde şu şekilde yer almaktadır (Kaman 2015: 1142);

"Karaağaç dalında/Bayguşlar bağıruyi
Domuz gocan ölecek/Eceli çağırui."

Doğu Azerbaycan'da çatıda baykuş ötmesi o evden cenaze çıkacağına habercisi olarak görülür (Sardarinia 2016: 121). Macaristan Kumanlarında da benzer inanç vardır. Bir evin etrafında yoğun bir şekilde baykuş öterse, o evden birinin öleceğine yorumlanır. Bu nedenle baykuşa ölüm kuşu da denilmektedir (Vardan 2018a: 316).

Ardahan, Erzurum, Kastamonu ve Rize'de yıldız kayması bir kişinin öleceğine işaretir (Sezen 1993: 100; Kabataş 2006: 70; Saltaş 2016: 134; Karabüber 2017: 129). Bu

inanç Azerbaycan'da ve Ahıska Türklerinde de bulunmaktadır (Sardarinia 2016: 121; Cicioğlu 2017: 464; Najafov 2019: 12). Samsun'da her insanın üç yıldızı olduğuna, ikisi kaydığında ölümün yaklaştığına, üçüncü yıldız kaydığında da o kişinin öleceğine inanılır. Ayrıca bir kişi kolayca hasta oluyorsa veya bir kişiye çok nazar değişiyorsa "Yıldızının düşük" olduğuna inanılır (Öztürk, 2019). Macaristan Kumanlarında ise çocuğun yılın hangi döneminde ve ayın hangi durumunda doğmuşsa kaderinin buna göre şekilleneceğine inanılır. Çocuğun geleceği hakkında buna göre tahminlerde bulunurlar. Bu sebeple talihle ilgili olarak "Şans yıldızı altında doğmuş" veya "Şanssız (sönmüş) yıldız altında doğmuş" denir. Bununla birlikte göğe yani cennete giden ruhun bir yıldız olarak görülebileceğine inanılır (Vardan 2018a: 312). XIV. yüzyılda Kumanların yıldızlara ilgi duydukları, onlardan birtakım hükümler çıkardıkları ve yıldızları kutsal sayarak ululadıklarından bahsedilmektedir (Gökbel 2000: 208).

Türkçede yas adeti içinde değerlendirilen ölü gömme törenine "yuğ" ve bu törende söylenen sözlere "ağıt" denilmektedir (Hacıgökmen 2013: 395). Bununla birlikte ağıtmak, ağıtlama, ağat, ağut, deme, deşek, deyiş, diyeşek, mersiye, sagu, sağı, sağunç, savu, sayma, şivan, türkü ve yakım gibi kelimelerle birlikte ağıt etmek, ağıt düzmek, ağıt havası, ağıt koparmak, ağıt söylemek, ağıt tutmak, ağıt yakmak, ağıt yapmak, ağıt yitirmek, bayatı söylemek, sağı kılmak, sağı sağma, sağı sağmak, şivan etmek, yakım yakmak, yas çağırarak, yas etmek, yas kaldırmak ve yası tutturmak gibi deyimler de kullanılmaktadır (Şenel 1988: 472). Trabzon ve Rize yöresindeki "Sayı yapmak" veya "Sayı kurmak" olarak bilinen adet, ölen kişinin ardından duyulan acıyı makamlı bir şekilde ifade etmektir ve günümüzde de Müslümanlığı benimseyen Kıpçakların bir izi olarak hala yaşamaktadır (Tellioglu 2015: 9; Ayçiçek 2016: 73).

Rize'de "Sayı yapmak" veya "Sayı kurmak" olarak bilinen adette, ölen kişi hakkındaki fikirler, yaşarken yapmış olduğu şeyler, ölmesiyle insanlara ne gibi üzüntüler verdiği gibi konular anlatılır. Genellikle ölen kişinin birinci dereceden akrabaları olan kadınlar tarafından yüksek sesle gerçekleştirilir ve sırayla yapılır. Bununla birlikte bu ağlama şekli sonraki kuşaklara kalsın diye küçük yaştan itibaren kızlara öğretilmektedir. Bu şekilde ağlama günlerce sürmektedir ve böyle ağlanmayan cenaze törenleri oldukça yadırganmaktadır (Ayçiçek 2016: 73). Atalarının kökeni Rize'ye dayanan ve uzun zamandır Samsun'da yaşayan bazı ailelerde ise bu adete "Saya saya ağlamak" denir. Genellikle ölen kişinin birinci dereceden akrabaları olan kadınlar tarafından yüksek sesle, ölen kişi hakkındaki düşünceler, yaşarken yapmış olduğu şeyler, ölmesiyle insanlara ne gibi üzüntüler verdiği gibi konular anlatılır. Cenaze törenlerinde, ölen kişinin akrabaları ağlamadığında, bu cenaze törenleri oldukça yadırganmaktadır (Öztürk, 2019). Bu değişiklik, eski Türklerde ölü başında melodili olarak yaptığı iyilikleri sayarak ağlamak anlamına gelen "sagu" kelimesinin sayıya dönüşmesi ile meydana gelmiştir.⁵² Bunlar da eski Türklerin bu yörelerdeki etkileri olarak görülmektedir. Zira XII. yüzyılda Karadeniz'in kuzeyindeki Kıpçaklarda, kadınların ölen aile üyeleri için yas tuttıkları ve feryat ederek ağladıkları, bunu, ailenin diğer fertlerinden biri ölünceye kadar sürdürdükleri ayrıca böyle yas tutmayı kızlarına öğrettikleri hakkında kayıtlar vardır.⁵³ Ayrıca Kıpçak kızı Gürcü Kraliçesi Tamara, babasının ölümüyle saçlarını yolmuş, elleriyle yanaklarını tırmalamış ve

⁵² "Sagu", ölü için söylenen melodili ağıt ve mersiye anlamına gelmektedir. "Sagu sağmak" ise feryat figan ederek ağlamak manasına gelmektedir (Ögel 2000: 471).

⁵³ "Orada kadınların ölmüş anne ve babaları için bütün gün ve gece ağlayıp yas tutmaları, adettendir. Buna oğullarından, kızlarından veya ailenin diğer üyelerinden biri ölünceye kadar devam ederler ve aile üyeleri kendilerinden önce ölenlere yas tutar. Kızlarına matem tutmayı öğretirler. Geceleyin inleyip feryat ederler" (Karatay 2009: 79).

gözyaşlarına kan karışmıştır (Kırzioğlu 1992: 131). Kıpçaklar, İslamiyet'ten sonra ölen insanların ardından yüksek sesle ağarlardı ve özel ağlayıcılar getirirlerdi. Bunlar, böyle yas şeklinin Kuman-Kıpçaklarda bulunduğunu ve İslamiyet'le birlikte zamanla şekil değiştirerek ve hafifleyerek varlığını devam ettirdiğini göstermektedir (Gökbel 2000: 257-258). Macaristan Kumanlarında yas törenlerinin, Eski Türklerden izler taşımakla beraber ağıt yakma, ağlama konusunda yavaş yavaş değişime uğradığı görülmektedir (Bartha, 2020). XVIII. yüzyılın sonlarında ağıt yakan "yoğcı" veya "sığıtçılar"ın cenaze evine gittikleri konusunda kayıtlar mevcuttur. Kumanlar ölen kişinin ruhunun geri gelmesinden korkarlar ve sevdiklerinin yanı sıra profesyonel ağlayıcılar gürültü çıkararak ölen kişinin ruhunu uzak tutmaya çalışırlar ayrıca üzüntüyü pekiştirirler (Vardan 2018a: 281-283, 288, 313). Ölü yanında bir gece ağıt yakılır ve ağlayıcılar getirilirdi. Ancak bu XX. yüzyıla kadar özellikle de Katolik Kumanlar arasında yaşamıştır (Bartha, 2020). Karsag, Ujszallas ve çevresinde Tatar baskınından sonra 1698 yılında söylenen bir ağıtın ilk dördlüğü şöyledir (Vardan 2018a: 283);

"Soldurdun ve kuruttun yetimi sen Büyük Kumanlık!

Çok uzun zaman önce ıssız bir çoraktı topraklar,

Yazık, komşuların şimdi üzgün veya tatsız,

Özgürlüğe ihtiyacı olanlar."

Eskiden beyi ölen bir kadın altı ay yas tutardı. Evin avlusuna çıkmaz, ahıra gitmez, yemek yemeye masaya dahi gitmezdi. Atalara büyük saygı duyarlar. Evin hanımı, eşi öldüğünde yatak odasını olduğu gibi bırakırdı. "Bundan sonraki hayatları o evde sürmez" anlayışı bulunmaktaydı.⁵⁴ Macaristan Kumanlarında yas rengi, gök rengi yani koyu mavidir. 1920 yılına kadar tabutlar maviye boyanmıştır (Özü Türk Belgeseli, 2008; Vardan 2018a: 287, 310). İnsanlar yas tuttuğu zaman koyu mavi renkte kıyafet giymişlerdir. Nitekim bu adet aslında Büyük Kumanistan'dan Sırbistan'a giden insanlarda XX. yüzyılın başına kadar yaşamıştır (Bartha 2019: 251). Yas rengi Hristiyanlığın etkisiyle siyah olmuştur (Vardan 2018a: 287, 310). Eski Türklerde siyah, beyaz ve mavi (gök rengi) yas renkleridir (Seyidov 1988: 33-52; Hacıgökmen 2013: 398-401).

Samsun ve Rize'de ölüyü yıkarken ölünün bedeni yumuşaksa ve uzun bir zaman donmazsa kırk gün sonra bir kişinin daha öleceğine inanılır (Kabataş 2006: 72; Öztürk, 2019). Samsun'da ölünün bedeni yumuşak ve yüzü beyaz nur inmiş gibi veya sarı renk ise iyi bir kişi olduğuna, kararmışsa makamının iyi olmadığına inanılır. Ayrıca ölen kişinin eli açıksa cömert biri olduğuna, kapalıysa cimri olduğuna inanılır (Öztürk, 2019). Kastamonu Tosya'da da benzer inançlar vardır. Ölen bir kişi yıkanırken bedeni yumuşak ve benzi sarı ise iyi bir kişi olduğuna, yüzü eğriyse ve kararmışsa makamının iyi olmadığına inanılır. Bununla birlikte ölü yıkanırken vücudu yumuşaksa veya ölürlen eli açıksa cömert bir insan olduğuna, vücudu sert veya ölürlen eli kapalıysa cimri olduğuna inanılır (Karabüber 2017: 114-115).

Samsun ve Rize'de ölen kişinin üzerine demir veya bıçak koyarlardı (Kabataş 2006: 72; Bozkurt 2019; Öztürk 2019). Boyabat'ta ölünün şişmemesi için üzerine bıçak veya makas, Akçaabat'ta bıçak konulur (Saraç 2014: 76; Kolot 2017: 124, 127-128). Ardanuç ve Tosya'da ölünün şişmesini ve kötü ruhların yaklaşmasını engellemek amacıyla karnına bıçak konulur (Karabüber 2017: 111; Köse 2017: 47). Aynı uygulama Deliorman Türklerinde de vardır ve ölünün üzerine bıçak, makas ve maşa gibi demirden yapılmış

⁵⁴ Vardan 2018a: 296. sayfanın 83. dipnotu, 296-297.

nesnelere konular. Demirden yapılmış aletlerin ölüyü kötü ruhlardan koruduğuna inanılır (Kaderli 2004: 360). Ahıska Türkleri de ölünün karnına şişmemesi için makas koyarlar (Akkoyun 2009: 275; Şakiroğlu 2016: 74). Macaristan Kumanları ise cenaze evde iken kötü ruhlara karşı bedeninin üzerine orak, ayaklarının üzerine balta veya nacak koyarlar (Vardan 2018a: 311). Samsun'da ölüm olan evde üç gece ışık yakılır (Öztürk, 2019). Macaristan Kumanlarında odaya kem göz veya cadı girmemesi için bütün gece mum veya lamba yakılır (Vardan 2018a: 258).

Rize'de ölünün hayatta iken kullandığı sabunu kullanmak iyi sayılmaz. Yapılırsa o kişinin erken yaşlanacağına inanılır (Ayçiçek 2016: 74). Samsun'da ölünün üzerindeki kıyafetler ile ölüyü yıkamakta kullanılan sabun kullanılmaz. Bir kişi öldüğünde üzerinde bulunan kıyafetler, ölüyü yıkamakta kullanılan sabunla yıkanır ve bu kıyafetlerle sabun gömülür (Bozkurt, 2019; Öztürk, 2019). Macaristan Kumanlarında, ölen bir kişinin öbür dünyaya temiz gitmesi gerektiğine inanılır ve ölü yıkanır (Vardan 2018a: 286, 288). Ölüyü yıkamada kullanılan sabun ise kullanılmaz, çöpe atılır (Bartha, 2020). Samsun ve Rize'de ölen insanların bazı şahsi eşyaları yakınlarına verilmektedir. Eşyaları alan insanlar bu eşyaları gördükçe ölüyü tekrar anmaktadır ve rahmet dilemektedir (Ayçiçek 2016: 73; Öztürk, 2019). Trabzon'da ölünün üzerindeki kıyafetler gömülürken diğerleri dağıtılır (Kolot 2017: 143-144). Ahıska Türklerinde ölünün üzerindeki kıyafetler yakılırken diğer eşyaları dağıtılır. Mezar dönüşünde ölümü uzaklaştırmak amacıyla arkalarına bakmazlar ve eve geldiklerinde el ve yüzlerini yıkarlar (Dadayeva 2018: 32, 38-40). Definden sonra mezar dönüşünde arkaya bakmama Ardanuç'ta da vardır ve eğer geriye bakılırsa ölünün aklının dünyada kalacağına ve ölen kişinin yakınlarından bazılarını yanına alacağına inanılır (Köse 2017: 48). Samsun'da mezar ziyaretinden dönerken arkaya bakılmaması gerektiğine, ölen kişinin kendisine baktığına, ziyarete giden kişi geriye bakarsa artık ölen kişinin onu göremeyeceğine inanılır. Ayrıca ölen kişinin ruhunun kırk gün evin bacasına geldiğine dair inançlar bulunmaktaydı. Cuma geceleri evin bacasına gelip kendisi için dua okuyorlar ve onun hakkında iyi şeyler konuşuyorlarsa mutlu olup gittiğine, eğer kötü konuşuyorlarsa beddua edip gittiğine inanılırdı (Bozkurt, 2019; Öztürk, 2019). Kastamonu'da ölen kişinin kırk gün eve geldiğine inanılır. Cuma ve Pazar geceleri ise bacaya gelip kendisi için Kur'an okuyup okumadıklarına ve evin düzenine baktığına eğer okuyorlarsa ve evin düzeni yerinde ise mutlu olarak gittiklerine, yapmıyorlarsa ve evin düzeni kötüyse "Siz de bize dönün" diyerek kırıncı ayrıldıklarına inanılır (Karabüber 2017: 109-121). Ölen kişinin ruhunun geri geldiği inancı Macaristan Kumanlarında da mevcuttur ancak ruhun gelme süresi kişiden kişiye değişkenlik göstermektedir. Bu süreler birinci gün, birkaç gün, bir hafta, dokuz ve kırk gün olarak değişmektedir. Düğün yemeklerinde, masada, ölen anne ve babanın yeri boş bırakılır (Vardan 2018a: 308-309, 315). Bu ölen atalarının ruhunun aileyi ziyaret ettiği inancı, "Atalar kültü"nü'nün olduğunun göstergesidir.

Macaristan Kumanlarında ölen kişinin kıyafet ve eşyaları vasiyeti yoksa bazıları hatıralarını saklamak için ayrılır ve kalan kısmı ihtiyaç sahiplerine dağıtılır. Cenaze evindeki tüm aynaların üzeri, kötü niyetli ruhları uzaklaştırmak için örtülür. Ölen kişinin ruhunun gitmesi için evin pencereleri açılır. Ateş ve ocak söndürülür. Ölüm olan bir evde, aile bireyleri mutluluğunu, neşesini kaybettiğinden, ateşin-ocağın söndürülmesi bunu ifade eder. Diğer bir görüşe göre ateşin, ruhu besleyip güç vermesini ve böylece gitmesini zorlaştıracığı için evdeki bütün ateş ve ocak söndürülür. Tümülsüz ve mezar ziyaretinden dönerken ruhların kendileriyle birlikte gelmemesi amacıyla mezarlar arasında haşhaş tohumu serpererek onları çembere alırlar. Bakıldığında ışıltı veren metalik veya gök rengini andıran gri nesnelere Türklerin ritüellerine hep eşlik etmişlerdir. Haşhaş tohumu da gri veya maviye çalan bir renktedir (Vardan 2018a: 312-316). Türkler kötü ruhlardan

korumak için loğusa kadın ve bebeğini demirden nesnelere korumaya alırlar. Bununla birlikte Göktürklerle giden Doğu Roma elçisi Zemarchus'a, Türkler demir vermişlerdir.⁵⁵ Kırgız, Yabaku, Kıpçak ve başka Türk boyları demiri kutsal sayarlar ve ant içme sırasında kılıcı kınından çıkararak "Bu kök kirsün, kızıl çıqsün" derlerdi. Söz konusu ifade "Anlaşmayı bozarsam bu mavi renkli demir-kılıç kana bulanarak kızıl çıksın ve demir öcünü alsın" anlamına gelmektedir. Bu, onların kılıç tarafından öldürüleceğini, çünkü büyük kudrete sahip olduğuna inandıkları demirin onlardan intikam alacağını anlatır (Mahmûd el-Kâşgarî 2013: 550). Macaristan Kumanları, ruhun geri gelip bulmasını önlemek için cenazeden eve dönerken avluya kum/toprak serpererek ayak izlerini kapatırlar. Bununla birlikte ölen kişi ile aynı evde yaşayanlar ve yakın akrabaları mezarlıktan dönünce suyla yıkanarak, kıyafetlerini değiştirerek ve ateş yakıp dumanını dağıtarak temizlenirler (Vardan 2018a: 312-315). Eskiden bir kişi öldüğünde mezarının önünde ateş yakılırdı ve bu, gece yarısına kadar sürerdi (Bartha, 2020). Ateşle temizlenme Türklerin kadim bir adettir. Göktürklerle giden Doğu Roma elçilik heyeti Soğd bölgesine vardığında yanlarına şamanlar gelip kötü ruhları kovmak amacıyla tütsü yapmışlar, çeşitli sözler söyleyerek tütsünün dalları yanarken onların etrafında dönmüşler ve Zemarchus'u ateşin üzerinden atlatmışlardır (Özcan 2014: 31). Samsun ve Rize'de bir kişinin mezarı üzerinde ışık görünmesi o kişinin iyilerden olduğunun yani amelinin iyi olduğunun işareti sayılırdı (Ayçiçek 2016: 75; Öztürk, 2019). Samsun, Trabzon ve Rize'de cenaze evinde üç gün yemek pişirilmez. Komşular yemek götürürler.⁵⁶ Erzurum'da cenaze evinde yemek pişirilmez komşular götürür veya komşuları ziyeye gelenleri yemek yedirmek için kendi evlerine götürürler (Dağaşan 2013: 34). Kastamonu ve Zonguldak'ta cenaze olduğu gün evde yemek pişirilmez komşular ve akrabalar yemek götürürler (Atalan 2000: 51; Karabüber 2017: 122). Samsun'da cenaze evinde zeminde insanın topuğuna kadar görülmeyen kanların olduğuna inanılırdı (Bozkurt, 2019). Bu kanların etrafa bulaştığına inanıldığından dolayı kaplar yıkanılmaz ve dolayısıyla yemek pişirilmez. Ertesi gün ev ve eşyalar temizlenir (Şişman 2001: 462-463). Evdeki bütün sular boşaltılır (Öztürk, 2019). Ardahan'da ölü olan evde ağız açık her şey dökülür, su dolu kaplar boşaltılır. Çünkü Azrail (as.)'in kılıcını bu sulara yıkadığı düşünülür. Ayrıca ölünün yanından geçerken ölen kişinin kanlarının yerde olduğuna inandıklarından dolayı eteklerini toplarlar (Saltaş 2016: 137). Ahıska Türklerinde üç gün ateş yakılmaz ve yemek pişirilmez (Cicioğlu 2017: 465; Dadayeva 2018: 32, 35; Topçu 2018: 124, 126). Azrail (as.) can alırken kanların o eve ve komşu evlere sıçradığına inanıldığından dolayı bu evlerdeki sular boşaltılır (Şakiroğlu 2016: 77). Ardanaç'ta da bir mahallede ölüm olduğunda dolu olan kapları boşaltırlar. Yapmadıklarında Azrail (as.)'in kılıcını bu evlerdeki su ile yıkayacağına inanılır ve öyle bir şey olursa o evde de ölüm gerçekleşeceği düşünülür (Köse 2017: 46-47). Ardahan'da ölü olan eve, Rize ve Samsun'da ise ölünün odasına su serpilirdi (Saltaş 2016: 144; Ayçiçek 2016: 74; Öztürk, 2019).

Rize'de ölü defnedildikten sonra hatırlamak ve öbür alemde rahat etmesi amacıyla ölümünün üçünde, kırkında ve yıldönümlerinde, Samsun'da ise yedisinde, elli ikisinde ve yıldönümlerinde "mevlid" yapılmaktadır. Söz konusu törenlerde gelenlere "mevlid şekeri" dağıtılmaktadır (Ayçiçek 2016: 74; Öztürk, 2019). Doğum anlamına gelen "Mevlid" in cenaze törenlerinde yapılıyor olması tezat gibi görünse de Türklerin yuğ töreni düzenlemeleri İslamiyet'le birlikte İslami bünyeye bürünmüştür. Türklerin eski

⁵⁵ Menander, Türklerin kendilerine satmak için demir sunduklarını ve Türklerin demir madenini bildiklerini göstermek amacıyla verdiklerini belirtmiştir. Ancak kendisi burada yanılmaktadır (Özcan 2014: 31). Göktürklerde demircilik sanatı oldukça gelişmiştir. Bu konu hakkında bk. Liğeti 1998: 63-64.

⁵⁶ Samsun'da cenaze olan evde üç gün boyunca yemek pişirilmez. Eğer pişirilirse bu yemeğe "Kerif" denir ve yenilmesi iyi sayılmaz (Öztürk 2019). Konu hakkında bk. Kabataş 2006: 82; Kolot 2017: 142.

inançlarından olan kansız kurban çeşitlerinden biri olan “saçı”, mevlid törenleri gibi İslami bir gelenek olarak görülmüştür. Mevlid töreninde, içinde çeşitli otların bekletildiği su, dinleyicilere serpilmekte ve buna saç denilmektedir. Diğer taraftan mevlid törenlerinde “mevlid şekeri” olarak ayrı bir ad alan şekerlerin de bu törenlerde dağıtılması bir saçtır (Bayat vd. 2008: 149, 153).

Macaristan Kumanlarında ölenin ruhunun geri geleceğinden korktukları için ölenin ruhunu hoş tutmak amacıyla ne gerekiyorsa yaparlar. Ölenin ardından yağ yani ölü aşı verirler. Bu her yerde böyledir. Cenaze evinde yemek pişmez ve komşular ile ölen kişinin yakınları yemek götürürler. Cenaze evde iken ateş yakmak, pişirmek ve yıkamak yasaktır. Cenazenin yakınları gücüne göre yiyecek içecek dağıtır. Cenaze yemeğinde yerel olarak küçük farklılıklar görülür. Ölen kişi evde iken “son saygı” dedikleri veda yemeği verirler. Tiszaörs'te ölü gömüldükten sonra veya birkaç gün sonra simit pişirilip yoksullara dağıtılır. Definden sonra sekizinci gün yoksullar için yemek verilir. Günümüzde Nagyunsag'ta definden sonra mezarlığa gidenler cenaze yemeği yerler. Ölenin ardından maddi ve manevi olarak onun hayrına sevap işlenmesi, atalarının ruhu ile mezarının kült sayıldığını göstermektedir. Ölenin ruhuna dua okuma/okutma, yemek verme, sadaka verme gibi hayırlar yapılır. Bu hayırlar, dini aylarda ya da ölüm yıldönümlerinde tekrarlanır. Kunhegyes'teki Kumanlar, ölüm yıldönümlerinde para karşılığında mabedin çanını çaldırır ve dua ettirirler (Vardan 2018a: 295-296, 309, 312-314). Göktürkler döneminde ölüyü anma töreni için mezar üzerine yapılan ölünün heykeli ve tapınak bu atalar kültürünün daha olgunlaşmış şekinden oluşmaktaydı. Göktürkler bu ölümler kültüne büyük önem vermişlerdir. Yapılan kazılarda ölümlerin heykelleriyle beraber tapınakların kalıntıları bulunmuştur. Ölümler için yağ ayini de bu ölü heykelinin yanında yapılırdı. Bu dini gelenek Göktürklerden sonra XII. yüzyılda Hristiyan Kıpçaklarda görülmüştür. Müslüman Türklerden Kırgız-Kazaklar son zamanlara kadar muhteşem yağ (aş) töreni yapıyorlardı. Türklerin asırlar boyunca türlü dinlere girip çıkmalarına rağmen eski Türk dini gelenekleri, bütün Türklerin manevî hayatlarında derin izler bırakmıştır (İnan 1986: 61).

Sonuç

Karadeniz Bölgesi ile Macaristan'da Kuman-Kıpçaklardan kalan kültürel izlere rastlanılmaktadır. Bu izlerden yola çıkılarak söz konusu Türklerin yaşadıkları yerleri tespit edebilmekteyiz. Bununla birlikte özellikle Artvin, Rize, Trabzon, Sinop ve Kastamonu yöreleri ile Macaristan'da Kuman-Kıpçaklardan kalma yer ve kişi adları bulunmaktadır. Kuman-Kıpçakların manevi hayatları ağırlıklı olarak Eski Türk Dini çerçevesinde şekillenmiştir. Gök Tanrı inancının içerisinde yer alan Yer-su ve Atalar kültü, iki coğrafyada varlıklarını derinden hissettirmişlerdir. Karadeniz Bölgesi'nin kültürel dokusunun şekillenmesinde Türk kültürü oldukça baskın olmuştur. Bölge halkının Müslüman olmasına rağmen İslam öncesi Türk inanışlarının yoğun bir şekilde yaşatıldığı görülmektedir. Macaristan'daki Kuman-Kıpçaklar Hristiyanlığın etkisi, Macar Devleti'nin uyguladığı kanunlar ve yasaklamalar ayrıca Macar toplumuyla kaynaşmaları sonucunda kültürel değerlerinin birçoğunu kaybetmiştir.

Kuman-Kıpçaklar, Eski Türk inancı unsurları olan göğe, güneşe, yıldızlara, ateşe ve tabiat olaylarına inanarak dini ritüellerini gerçekleştirirlerdi. Araştırılan bölgelerde tabiatta bazı güçlerin bulunduğu dair inançların var olduğu belirlenmiştir. Söz konusu yerlerdeki insanlar arasında Güneş Kültü, Yer-su Kültü ve Ateş Kültü ile Atalar Kültü değişimlere uğramakla birlikte varlığını sürdürmektedir.

Her iki coğrafyaya bakıldığında birçok inanç ve uygulamaların benzediği görülmektedir ve bunlar iki bölgenin kültürel açıdan ortaklığını ortaya koymaktadır. Karadeniz Bölgesi'nde yer alan ve Kuman-Kıpçakların izleri olarak görülen "Güneş Duası"na veya buna dair bir ize Macaristan'da rastlayamadık. Bununla birlikte doğum, evlilik ve ölüm gibi geçiş dönemlerinde gerçekleştirilen inanç ve uygulamalarda benzerlikler olduğunu tespit ettik. Doğum dönemindeki; hamilelik sürecindeki ritüeller, kırklı kadın ile ilgili inanç ve uygulamalar, çocuk doğunca kurban kesme, ad koyma, diş hediyesi, evlilik dönemindeki; aile kurma, başlık parası, duvak, sağdıç, gelin alma, gelin koca evine gidince yapılan uygulamalar, ölüm dönemindeki; baykuş ötüşünün ölüm haberi olarak algılanması, cenaze olan evde yemek pişmemesi, ölü'nün kıyafetlerinin dağıtılması, ölüyü yıkamakta kullanılan sabunun kullanılmaması, ölen kişinin ruhunun geri geleceği inancı, ölü aşı gibi konulardaki inanç ve uygulamalar iki coğrafyada da bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abû Hayyân (1931). *Kitâb-ı al-İdrâk li-lisân al-Atrâk*. (nşr. Ahmet Caferoğlu). İstanbul: İstanbul Matbaası.
- ADIGÜZEL, S. (2006). "Azerbaycan'da Nevruz Kutlamaları". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. VII/1: 143-152.
- AHİNCANOV, S. M. (2010). *Türk Halklarının Katalizör Boyu Kıpçaklar*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- AKKOYUN, T. (2009). *Artvin İli Şavşat İlçesi Yavuzköy Köyü Özelinde Ahıska Türkleri Üzerine Sosyal Antropolojik Bir Araştırma*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- ALTINKAYNAK, E. (2008). "Deşt-i Kıpçak Balbalları". *Turkish Studies*. III/4: 97-119.
- AL-TURK, G. (2006). *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lugati't-Türkiyye Üzerine Bir Dil İncelemesi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- ASHİROV, A. (2015). "Türk Halklarının Dünyaya Bakışında Totemizm". *I. Uluslararası Türklerde Tarih Bilinci ve Tarih Yazıcılığı Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (23-25 Ekim 2014). Zonguldak: Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları: 217-219.
- ATALAN, Ş. (2000). *Zonguldak İlinde Kutsal Mekan Anlayışı ve Yaygın Halk İnançları*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- ATEŞ, E. (2015). *XII-XIII. Yüzyıllarda Güney Kafkasya'da Kıpçaklar*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- AYAN, E. (2009). "Selçuklu-Kıpçak İlişkileri". *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi*. II: 105-127.
- AYÇİÇEK, A. (2016). *Rize'de Kıpçak İzleri*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Azerbaycan Folkloru Antologiyası* (2004). IX. Bakı: Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Folklor Enstitüsü.
- Azerbaycan Folkloru Antologiyası* (2005). XIII. Bakı: Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Folklor Enstitüsü.

- BARTHA, J. (2019). "Macaristan'da Yaşayan Bir Türk Etnik Gurubu: Kumanların Halk Kültür Mirası". *X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu* (17-19 Ekim 2019). Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları: 250-252.
- BARTHOLD, W. (1947). "Türklerde ve Moğollarda Defin Merasimi Meselesine Dair". (çev. Abdülkadir İnan). *Bellekten Dergisi*. XI/43: 515-539.
- BASKİ, I. (2019). "Orta Çağ Macaristan'ına Yerleşmiş Göçebe Kıpçak Kumanların Şahıs Adlarının En Eski Katmanı Üzerine". *Antalya Birinci Yörük Sempozyumu* (6-8 Aralık 2019). Antalya: 1-12.
- BAYAT, F. - M. N. CİCİOĞLU (2008). "Türklerde Cenaze Törenleri Bağlamında Mevlid Okuma Geleneği". *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. X/19: 147-155.
- BERTA, A. (1998). "Kumanların Kökeni Macaristan'daki Kumanların Erken Tarihi". (çev. Emine Yılmaz). *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*. 9-10: 133-142.
- BEYDİLLİ, C. (2004). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*. (çev. Eren Ercan). Ankara: Yurt Kitap Yayınları.
- BİLGİN, M. (2010). *Doğu Karadeniz Tarih-Kültür-İnsan*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- BİROL, N. (1991). *İbn Battuta Çağında Deşt-i Kıpçak ve Türkistan*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- CAFEROĞLU, A. (1956). "Azerbaycan ve Anadolu Folklorunda Saklanan İki Şaman Tanrısı". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. I-IV: 65-75.
- CAFEROĞLU, A. (1961). "Türk Onomastiğinde "Köpek" Kültü". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*. IX: 1-11.
- CAFEROĞLU, A. (1973). "Kıpçakça Eponimler". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. 21: 25-36.
- CAFEROĞLU, A. (1994). *Kuzeydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar Ordu, Giresun, Trabzon, Rize ve Yöresi Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- CİCİOĞLU, M. N. (2017). "Kırgızistan'da Yaşayan Ahıska Türklerinin Cenaze Törenlerinde Kültürel Unsurlar: Stepnoye Köyü Örneği". *Erzincan Üniversitesi Uluslararası Ahıska Türkleri Sempozyumu* (11-13 Mayıs 2017). Erzincan: Erzincan Üniversitesi: 463-468.
- Codex Cumanicus* (2015). (hzl. Mustafa Argunşah-Galip Güner). İstanbul: Kesit Yayınları.
- COŞAR, A. M. (2000). "Trabzon Yöresinde 'Güneş Duası' ve 'Sis Kovma' Uygulamaları". *Uluslararası Anadolu İnançları Kongresi Bildirileri*. Ankara: 153-166.
- CÖHÇE, S. (1988). "Doğu Karadeniz Bölgesinin Türkleşmesinde Kıpçaklar'ın Rolü". *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri* (13-17 Ekim 1986). Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi: 477-484.
- ÇAĞATAY, S. (1967). "Yeni Farsçada Türkçe ve Moğolca Unsurlar". *Türk Dili Araştırma Yıllığı - Bellekten*. XV: 205-212.
- ÇEBİ, S. (2000). *Ekonomik-Sosyal-Kültürel ve Turizm Yönleriyle Çambaşı Yaylası*. Ordu: Yokuşdibi Belediyesi Yayınları.
- ÇELİK, A. (1998). "Trabzon Yöresinde Bazı İnanmalar". *Milli Folklor Dergisi*. 39: 35-37.

- ÇOBAN, E. (2007). "Tapu Tahrir Defterlerine Göre Batı Macaristan'daki Türkçe Kökenli Yer Adları Üzerine". (ed. *Turcology in Turkey*, L. Karoly). Szeged: Studia Uralo-Altaica. 47: 123-142.
- ÇOĞ, M. (2015). "Ortaçağ'da Kafkasya Havzasında Kıpçaklar". *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*. 19: 57-74.
- DADAYEVA, S. (2018). *Sürgünden Günümüze Kazakistan'daki Ahıska Topluluğunun Sosyo-Ekonomik Durumu ve Problemleri Üzerine Bir Araştırma*. Ardahan: Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- DAĞAŞAN, E. (2013). *Oltu ve Yöresi Folkloru*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Dede Korkut Masalları* (1968). (hzl. Aydın Tataroğlu). İstanbul: Keloğlan Yayınları.
- DOĞRU, A. M. (1985). *Yukarı Kür Boylarının Yer Adları Üzerinde Bir Araştırma*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Yayınları.
- DÜZGÜN, D. (2014). "Türkiye ve Azerbaycan'da Sergilenen Bir Yağmur Ritüelinin Karşılaştırmalı Tahlili". *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 53: 81-94.
- ERARSLAN, K. (1976). "Manzum Oğuznâme". *Türkiyat Mecmuası*. XVIII: 169-244.
- ERCİLASUN, A. B. (2019). "Türklerde Ev ve Mesken Kavramı". *Altay Toplulukları Mesken ve Mesken Kültürü*. (ed. İlhan Şahin vd.). İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları: 27-40.
- ERGİN, M. (2009). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- ERTEN, O. (2006). *Türklerde Mezarlara At Gömme Geleneği Sanat Tarihi Açısından Bir Bakış*. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- ESİN, E. (1985). *Türk Kültür Tarihi ve İç Asya'daki Erken Safhalar*. I. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- GEZEN, N. (2019). *Memlûk Devleti, Delhi Türk Sultanlığı ve Türkiye Selçukluları'nda Saltanat Nâipliği*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- GÖKBEL, A. (2000). *Kıpçak Türkleri*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- GÖKBEL, A. (2002). "Kıpçaklarda Sosyo-Kültürel ve Dini Yapı". *Türkler Ansiklopedisi*. III: 341-378.
- GÖMEÇ, S. (2003). "Eski Türk İnancı Üzerine Bir Özet". *Tarih Araştırmaları Dergisi*. XXII/33: 79-104.
- GÖNÜLLÜ, G. (2002). "Doğu Karadeniz'de Mahalli Kelimeler ve Güneş Duası". *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri*. II. Trabzon: 223-250.
- GRØNBECH, K. (1992). *Kuman Lehçesi Sözlüğü*. (çev. Kemal Aytaç). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gürcistan Tarihi* (2003). (Gürcüceden çev. Marie Felicite Brosset). (çev. Hrand D. Andreasyan). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- HACIGÖKMEN, M. A. (2013). "Türklerde Yas Âdeti Temelleri ve Sonuçları". (ed. Hasan Bahar-Mustafa Toker-Mehmet Ali Hacıgökmen-Gül Küçükbezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Matbaası: 393-422.
- İbn Bibi (2014). *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye Fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye Selçuk Nâme II*. (çev. Mürsel Öztürk). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İNAN, A. (1952). "Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. I/4: 19-30.
- İNAN, A. (1962). *Hurâfeler ve Menşeleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- İNAN, A. (1976). *Eski Türk Dini Tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- İNAN, A. (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- JANASHIA, M. (2010). "Gürcü Dilindeki Türkçe Kökenli Özel İsimler". (çev. Ali Ertuğrul-Alexander Chulukhadze). *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*. XVII/2: 115-129.
- KABATAŞ, F. (2006). *Rize ve Çevresindeki Yaygın Halk İnanışları*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- KADERLİ, Z. (2004). *Deliorman (Bulgaristan) Türk Sözel Kültüründe Geçiş Törenleri*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- KAFESOĞLU, İ. (2002). "Eski Türk Dini". *Türkler Ansiklopedisi*. III: 575-608.
- KAFESOĞLU, İ. (2011). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- KALAFAT, Y. - M. V. N. GÜVEN (2011). "Altay Türk İnançlarından Anadolu'ya Dair Bazı Tespitler". *Notes on the Folkloric Beliefs of the Altay - Turks Concerning Anatolia*. 6: 60-75.
- KALAFAT, Y. (2004). *Altaylar'dan Anadolu'ya Kamizm Şamanizm*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- KALAFAT, Y. (2009). *İslamiyet ve Türk Halk İnançları*. Ankara: Berikan Yayınları.
- KALAFAT, Y. (2010). *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*. Ankara: Berikan Yayınları.
- KALAFAT, Y. (2016). *Türk Halk İnançlarından Hayvan Üslubunda Mitolojik Devridayım-III*. Ankara: Berikan Yayınları.
- KALAFAT, Y. (2016). *Türk Kültürlü Halklarda Pir Kültü*. Ankara: Berikan Yayınları.
- KAMAN, S. G. (2015). "Baykuş Kelimesi ve Baykuşla İlgili İnançlar Üzerine". *Turkish Studies*. X/8: 1137-1154.
- KARABÜBER, T. (2017). *Tosya Halk İnanışları*. Çankırı: Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- KARACA, F. (2002). "Kürk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. XXVI: 568-570.
- KARATAY, O. (2009). "Ratisbonlu Petahya'da Türkler ve Yurtları Hakkındaki Bilgiler". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*. IX/1: 75-86.

- KAZANFERKIZI, A. (2018). *Azerbaycan-Qumuq Folklor Elaqleri*. Bakü: Azerbaycan Kumuk Folklor İlişkileri.
- KILDIROĞLU, M. (2015). "Kıpçakların Çortan / Çorton / Curtan / Cordan / Yortan / Yordan Boyu Hakkında". *Belgü Dergisi*. 2: 123-136.
- KILDIROĞLU, M. (2018a). "Kişi, Yer, Boy Adlarına Göre Ahıska ve Çevresindeki Kıpçaklar Kumanlarla Diğer Türk Boylarının Bağlantıları". *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*. 40: 412-429.
- KIRZIOĞLU, F. (1953). *Kars Tarihi*. I. İstanbul: Işıl Matbaası.
- KIRZIOĞLU, F. (1992). *Yukarı-Kür ve Çoruk Boyları'nda Kıpçaklar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KIRZIOĞLU, F. (2001). "Ahıska-Ardahan-Artvin ve Oltu'da Hristiyan Atabekler Hükûmeti-I (1268-1578)". *Bizim Ahıska Dergisi*. 10: 12-17.
- KIRZIOĞLU, F. (2013). "Ahıska Bölgesi ve Türklük". *Bizim Ahıska Dergisi*. 30: 15-17.
- KIYAK, A. (2010). "İslamiyet'ten Önce Türklerde Güneş ve Ay İle İlgili İnanışlar". *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*. 6: 133-143.
- KOLOT, B. (2017). *Geçiş Dönemi Âdetlerinde Mitolojik Unsurlar / Demirci (Trabzon-Akçaabat) Köyü Örneği*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- KORKMAZ, A. (2014). *11. Ve 14. Yüzyıllar Arasında Doğu Avrupa'da Bir Türk Kavmi: Kuman-Kıpçaklar*. Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- KORKMAZ, A. (2016). "1239'da Kuman-Kıpçakların Macar Krallığı'na Göçleri ve Bu Göç Hareketinin Sonuçları". *International Symposium on Migration & Culture Göç ve Kültür Sempozyum Bildiri Kitabı*. (ed. Nazan Kahraman-Çiğdem Dürüst-Timur Yılmaz). I: 13-26.
- KORKMAZ, Z. (1965). "Bartın ve Yöresi Ağızlarındaki Lehçe Tabakalaşması". *Türkoloji Dergisi*. II/1: 227-249.
- KORBEİNİKOV, D. (2015). "The Cumans in Paphlagonia". *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*. 18: 29-44.
- KÖSE, E. (2017). *Ardanuç'ta Türk Halk İnançları*. Artvin: Artvin Çoruh Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- KUMEKOV, B. E. (2001). "XII-XII. Asrın Başında Batı Deşt-i Kıpçak'taki Kıpçak Boy Birliklerinin Etnonimleri Hakkında". (çev. Mehmet Kıldıroğlu-Çingiz Samudinov). *KTMU Sosyal Bilimler Dergisi*. 1: 380-395.
- KURAT, A. N. (1972). *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Türk Devletleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- LİGETİ, L. (1998). *Bilinmeyen İç Asya*. (çev. Sadrettin Karatay). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Mahmûd el-Kâşgarî (2013). *Dîvânü Lugâti't Türk*. (çev. Besim Atalay). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- MALACILI, I. (2002). *Kıpçak Köyü Monografisi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- MANAY, F. K. (2019). *Kıpçak Göçleri*. Sinop: Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- MAZICI, B. (2012). *Safranbolu İlçesi Halk Edebiyatı ve Halkbilimi Ürünleri Üzerinde Bir Araştırma*. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- MEMİŞ, G. (2018). *Bayburt Tarihi (Tarih, Kültür, Yer Adları)*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- MEMMEDLİ, O. (2015). *Borçalı İlinde Eski Türk İnançlarının İzleri*. Niğde: Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- MEMMEDOVA, M. (2017). "Azerbaycan ve Anadolu Folklorunda Mevsimi Oyun ve Temaşalar". *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*. V/11: 39-46.
- NAGY, E. K. (2013a). "Yok Olan Bir Halk ve Yok Olan Bir Dil Macaristan'daki Kumanlar ve Kumanca". *Tehlikedeki Diller Dergisi*. II/2: 157-170.
- NAGY, E. K. (2013b). "Kazan'dan Kazan'a Türklerin Macarlara Kültürel Etkisi Alıntı Sözcükler Işığında". *I. Uluslararası Ankara - Kazan Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu* (6-7 Kasım 2012). Ankara: T.C. Kazan Belediyesi Kültür Yayınları: 31-42.
- NAJAFOV, A. (2019). *Azerbaycan Halk İnanışları*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- ÖGEL, B. (1984). *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÖGEL, B. (2000). *Türk Kültür Tarihine Giriş*. IX. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ÖZCAN, A. T. (2014). "Menander Protector'un Doğu Roma Elçisi Zemarcus'un Göktürk Kağanlığı'na Yaptığı Seyahate İlişkin Kaydı". *KUBABA - Arkeoloji - Sanat Tarihi - Tarih Dergisi*. 23: 27-36.
- PATACI, S. (2016). "Arkeolojik Veriler Işığında Türk Fetihlerine Kadar Ardahan Tarihçesi ve Ardahan Adının Kökeni". *Ardahan Kale ve Kuleleri*. (ed. Sami Patacı). Ardahan: Serhat Kalkınma Ajansı Yayınları: 14-23.
- PETROVİCİ, N. (2009). *Komrat Kasabasının Monografisi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- RADLOFF, W. (1954). *Sibiryadan*. (çev. Ahmet Temir). I. İstanbul: Maarif Basımevi.
- RADLOFF, W. (2008). *Türklük ve Şamanlık*. (hzl. Nurer Uğurlu). İstanbul: Örgün Yayınları.
- RASONYI, L. (1939). "Tuna Havzasında Kumanlar". *Belleten Dergisi*. III/11-12: 401-422.
- RASONYI, L. (1963). "Türklükte Kadın Adları". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*. XI: 63-87.
- RASONYI, L. (1966-1969). "Kuman Özel Adları". *Türk Kültürü Araştırmaları*. III-IV-V-VI: 71-144.
- RASONYI, L. (1993). *Tarihte Türklük*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

- RODOPLU, F. (2019). *Bulgar Tarih Yazımında II. Bulgar Devletinin Kuruluşu ve Kuman/Kıpçaklar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- RUBRUK, W. v. (2001). *Moğolların Büyük Hanına Seyahat 1253-1255*. (çev. Ergin Ayan). İstanbul: Ayışığı Kitapları.
- SAFRAN, M. (1989). *Yaşadıkları Sahalarda Yazılan Lugatlara Göre Kuman/Kıpçaklar'da Siyasi, İktisadi, Sosyal ve Kültürel Yaşayış*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- SALTAŞ, E. (2016). *Ardahan'ın Merkez Köylerinde Geçiş Dönemleri*. Ardahan: Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- SARAÇ, Ö. (2014). *Halkbilimi Ürünleri Açısından Boyabat'ta Kültürel Değişim*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- SARDARİNİA, E. (2016). *Doğu Azerbaycan Halk Kültüründe Geçiş Dönemleri*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- SAVAŞ, H. (2007). *Safranbolu ve Çevresi Halk İnanışlarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- SEYİDOV, M. (1988). "Gök, Ak ve Kara Renklerinin Eski İnançlarla Alakası". (çev. Orhan Yavuz). *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*. 52: 33-52.
- SEZEN, L. (1993). *Erzurum Şehir Folkloru*. I. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- ŞAHİN, A. Ç. (2017). "Bir İstila Bir Dönüşüm: Moğol İstilasının Kuman-Kıpçaklara Etkisi". *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*. V/10: 181-190.
- ŞAKİROĞLU, R. (2016). *Sosyal-Kültürel ve Dini Yönleriyle Azerbaycan'ın Saath İline Bağlı Şirinbey Köyü (Ahıska Türkleri Örneği)*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Şemseddin Sami (2009). *Kâmûs-i Türk-î*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- ŞENEL, M. - M. MESKHIDZE (2010). "Gürcistan'ın Cavakheti Bölgesi Ağzında Türkçe Söz Varlığı". *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*. 27: 217-241.
- ŞENEL, S. (1988). "Ağıt". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. I: 472-473.
- ŞİMŞEK, E. (2017). "Türk Kültüründe 'Alkarısı' İnanıcı ve Bu İnanca Bağlı Olarak Anlatılan Efsaneler". *Akra Uluslararası Kültür Sanat Edebiyat ve Eğitim Bilimleri Dergisi*. V/12: 99-115.
- ŞIŞMAN, B. (1994). *Samsun'da Yaşayan Halk İnançları Üzerine Bir İnceleme*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- ŞIŞMAN, B. (2001). "Samsun Yöresinde Geçiş Dönemleriyle (Doğum, Sünnet, Evlilik ve Ölüm) İlgili Yaşayan Halk İnançları ve Bunlara Ait Uygulamalar". *Erdem Dergisi*. XIII/39: 445-470.

- TANYU, H. (1980). *İslâmlıktan Önce Tek Tanrı İnancı*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- TAVKUL, U. (2003). "Codex Cumanicus ve Karaçay – Malkar Türkçesi". *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*. 15: 45-81.
- TELLİOĞLU, İ. (2004). *Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*. Trabzon: Serander Yayınları.
- TELLİOĞLU, İ. (2005). "Doğu Karadeniz Bölgesinin Bugünkü Etnik Yapısına Tesir Eden Göçler". *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*. 5: 1-10.
- TELLİOĞLU, İ. (2015). "Doğu Karadeniz Kıpçakları". *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*. 48: 59-78.
- TOPÇU, D. (2018). *Ahıska Türklerinin Sosyo-Kültürel Özellikleri İle İlgili Sosyolojik Bir Araştırma*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- TOPRAK, F. (2011). "Defter-i Cengiz-Nâme'de Boy Nişanları ve Damgaları". *Turkish Studies*. VI/1: 555-574.
- TÜRKTAS, M. M. (2019). "Türklerde Ad Verme İle İlgili Bazı Tespitler". *Türk Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*. 17: 34-44.
- UYĞUR, S. (2017a). "1595 Tarihli Defter-i Mufassal-ı Livâ-i Ahışa'da Geçen Türkçe Kökenli Kişi Adları Üzerine". *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*. II: 587-635.
- UYĞUR, S. (2017b). "Ahıska-Ardahan-Artvin-Batum-Rize-Trabzon Hattında /+ (a) y/-/+a/ Eki". *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*. II/2: 457-473.
- UZUN, E. (2015). "Trabzon Sosyo-Kültürel Yaşamında Şamanizm Bakiyeleri". *Uluslararası Karadeniz Havzası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi (UKHAD)*. 3: 317-332.
- VARDAN, N. - Ali AHMETBEYOĞLU (2018). "Macaristan'daki Kumanların Sep ve Sandık Geleneği". *I. Uluslararası İstanbul Dil-Kültür ve Tarih Kongresi* (Eylül 2018). İstanbul: 64-71.
- VARDAN, N. (2018a). *Macaristan'daki Kumanların Kültürel Hayatı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- VARDAN, N. (2018b). "Macaristan'daki Kuman Şehirlerinin Sembolleri: Armaların Dili". *TÜRKÜM-2018 Uluslararası Türk Kültürü ve Medeniyeti Kongresi* (5 Ağustos 2018). Burhaniye/Balıkesir: 1-15.
- VASARY, I. (2008). *Kumanlar ve Tatarlar Osmanlı Öncesi Balkanlar'da Doğulu Askerler (1185-1365)*. (çev. Ali Cevat Akkoyunlu). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- YÜCEL, M. U. (2002). "Kıpçaklar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. XXV: 420-421.
- YÜCEL, M. U. (2011). "Balkanlar'daki Türk Boylarının (Peçenek, Uz, Kuman) Sosyo-Kültürel Değişimlerinde Osmanlının Rolü". *Balkanlar'da İslam Medeniyeti Uluslararası Üçüncü Sempozyum Tebliğleri* (1-5 Kasım 2006). Bükreş, Romanya: İslam, Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA): 715-739.

İnternet Kaynakları

- DEMİR, N. (2007). “Doğu Karadeniz Bölgesi’nde Güneş Duası”. (Erişim Tarihi: 05.01.2020). 2007, www.necatidemir.net
- KALAFAT, Y. (2011). “Orta Doğu Örneklemeleri İle Türk Kültürlü Halklarda Mitolojik Dişi/İyeler Ruhlar”. *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Uluslar Arası Dördüncü Orta Doğu Semineri (İlkçağlardan İslamiyetin Doğuşuna Kadar Orta Doğu)* (29-31 Mart 2009). Elazığ: 385-404. Erişim Tarihi: 17.03.2020. isamveri.org>2011
- KARAÖRS, M. (Tarihsiz). “Kuzeydoğu Anadolu ve Rumeli Ağızlarının Ortaklığı ve Akrabalığı”. (Erişim Tarihi: 17.03.2020).
<https://docplayer.biz.tr/6698731-Kuzeydogu-anadolu-ve-rumeli-agizlarinin-ortakligi-ve-akrabaligi-yazar-prof-dr-m-metin-karaors-dr-metin-karaors.html>
- KILDIROĞLU, M. (2018b). “Kıpçakların Anadolu’daki İzleri”. (Erişim Tarihi: 27.12.2019).
<http://edq.kz/2018/02/04/kipcaklarin-anadoludaki-izleri>
- Mahmûd el-Kâşgarî (1333). *Kitâbu Dîvânu Lugâti’t-Türk*. I: TBMM Kütüphanesi. (Erişim Tarihi: 17.03.2020).
<http://hdl.handle.net/11543/31>
- Türk Dil Kurumu (Erişim Tarihi: 17.03.2020)
<https://sozluk.gov.tr>
- TİKBAŞ APAK, F. (2013). “Rize – Çamlıhemşin – Yazlık Köyü Örneğiyle Mevsimlere İlişkin İnanç, Bayram ve Ritüeller”. *ACTA TURCICA*. 1. (Erişim Tarihi: 10.01.2020).
www.actaturcica.com
- YÜCEL, M. U. (Tarihsiz). *Kuman/Kıpçaklar*. (Erişim Tarihi: 25.12.2019).
https://www.academia.edu/39861807/KUMAN_KIP%C3%87_AKLAR

Görsel Kaynaklar

- Macaristan, Kuman Türkleri Özü Türk Belgeseli* (2008). TRT 2. (Erişim Tarihi: 09.11.2019).
<https://youtu.be/GsvbUHISbuk>
- Anadolu’nun Gözleri-Çamlıhemşin* (28.04.2016). TRT Belgesel. (Erişim Tarihi: 09.01.2020).
<https://youtu.be/tudgZmHIOsg>

Sözlü Kaynaklar

- Julia Bartha. Doğu Bilimci, Etnograf. (Görüşme Tarihi: 01.01.2020).
- Narin Öztürk. İlkokul mezunu. Samsun: (Görüşme Tarihi: 01.01.2019).
- Nedime Bozkurt. 81 yaşında. Okur yazar. Samsun: (Görüşme Tarihi: 06.11.2019).

Arşiv Belgeleri

- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivler Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA), Fon (F), Kutu (K), Gömlek (G), Tarih (T).
BOA, F: MAD.d., K: 23206, T: 29.12.1194.

BOA, F: C.ML., K: 98, G: 4370, T: 06.05.1205.

BOA, F: AE.SSLM.III, K: 88, G: 5316, T: 19.11.1215.

BOA, F: D.BŞM.ZMT.d., K: 13944, T: 30.07.1222.

BOA, F: AE.SMHD.II, K: 90, G: 7438, T: 15.02.1224.

BOA, F: C.AS., K: 15, G: 668, T: 17.02.1225.

BOA, F: C.ML., K: 9, G: 356, T: 25.07.1225.

